

Van Secessiones Plebis in het oude Rome naar Hybride Ochlocratieën in moderne EU-lidstaten

Leo Klinkers, Voormalig president Federal Alliance of European Federalists (FAEF) – www.leoklinkers.nl
25 september 2025

**

Samenvatting

De politiek-maatschappelijke keuzen van voorouders bepalen de leefbaarheid van hun nazaten. In fasen van slechte leefbaarheid worden keuzen die naar een fijner leven moeten leiden meestal met enige vorm van geweld afgedwongen. Dat is fijn voor hun nazaten totdat die er niet langer mee kunnen leven en machthebbers dwingen tot een nieuw systeem van leefbaar leven. Steeds weer opnieuw. Dat verloopt als een evolutionaire cyclus. Door alle eeuwen heen.

Dit essay gaat over de opkomst en het verval van politieke systemen en de werking van de Vuurvogel, de Phoenix die verbrandt en vervolgens telkens weer oprijst uit zijn as.

Ik ga daarvoor vijftienvintig eeuwen terug en beschrijf hoe kennis van dat cyclische proces van opkomst en verval van politieke systemen behulpzaam kan zijn met het begrijpen van de huidige conflictueuze toestand van de wereld en hoe dat voorzienbaar zal leiden tot aanzienlijke vernieuwingen van politieke systemen, totdat ook die weer uitgeput raken en tot vernieuwing leiden. Kort geformuleerd vertelt dit essay:

Hoe conflicten tussen gewone burgers en elitair gezag in Rome tussen de 5^e en 2^e eeuw voor Christus leidde tot een evolutionaire cyclus van *rise & fall* van steeds vernieuwde vormen van regeren, uitmondend in de Romeinse Republiek.

Hoe dit een eveneens evolutionaire cyclus van ontwikkeling van het Europese statensysteem in drie fasen weerspiegelt vanaf het jaar nul tot heden. Een proces dat ons heeft gebracht van vazallen, ondergeschikt aan machthebbers, tot mensen die zich verzekerd weten van fundamentele, onvervreembare rechten.

Hoe dit geleid heeft tot een wereldwijd verdragsrechtelijke statensysteem (a) van de Verenigde Naties van 193 landen en (b) een Europees verdragsrechtelijk statensysteem van 27 landen, tezamen de Europese Unie.

Hoe ook de politieke levenscyclus van de Europese Unie, net als die van de Verenigde Naties omstreeks 2025 in een identiteitscrisis is terecht gekomen.

Dat dit proces van opkomst naar neergang van staatsystemen onverkort geldt voor sommige lidstaten van de Europese Unie, in dezen Nederland.

Dat verkeren in een identiteitscrisis betekent dat een klein duwtje voldoende is om het politieke systeem te doen omvallen, imploderen of exploderen.

Hoe een dergelijk cyclisch proces verloopt van verval → vernieuwing → verval → vernieuwing, en zo voort, met een gestage verbetering van de kwaliteit van dat politieke systeem na elk verval, maar toch steeds eindigend in wanorde van dat systeem in elke volgende fase; vervolgens zoekend naar een basis voor een weer vernieuwd systeem.

Hoe dat natuurlijke proces wetenschappelijk kan worden verklaard, een verklaring die tevens de voorzienbaarheid legitimeert van een aanstaande omvattende crisis van de Verenigde Naties, van Europa, van de Europese Unie en van Nederland, binnen een omvattende wereldcrisis, een proces dat na die omvattende crisis in Europa – maar ook wereldwijd - gaat leiden naar vernieuwde statensystemen.

Dat met grote waarschijnlijkheid de volgende fase van wat eens de Verenigde Naties waren – gebaseerd op verdragen – een nieuwe vorm en inhoud krijgt van een Wereld Federatie, gebaseerd op een constitutie van, door en voor het volk.

Dat met grote waarschijnlijkheid de volgende fase van Europa, - deels bestaande uit Natiestaten, deels uit de Europese Unie – een nieuwe vorm en inhoud krijgt van een federaal Europees statensysteem van circa vijftig lidstaten: een federaal Groot-Europa.

Dat met grote waarschijnlijkheid de volgende fase van Nederland een complete vernieuwing zal inhouden van ‘Het Huis van Thorbecke’ (de metafoor voor de structuur van de Nederlandse staatsinrichting) een ‘Huis’ dat wegens jarenlang achterstallig onderhoud het predicaat van een ‘onbewoonbaarverklaring’ dreigt te krijgen.

Dit alles tegen de achtergrond van de vraag: “Wat kunnen wij als voorouders van onze nazaten hiervan leren, anticiperend op de omvattende crises die gaan komen en ter begeleiding van de staatkundige, politieke, bestuurlijke, ambtelijke en institutionele inrichting van dat federale Europa en van dat van Nederland?”

Daarover gaat dit essay. Niet iedereen zal meteen rechtop gaan zitten bij het lezen van woorden als *Secessiones Plebis* en *Hybride Ochlocratieën*. Daarom zal ik die gedetailleerd toelichten. De lezer die tijdens die toelichting bij mij blijft gaat daarna waarschijnlijk wél rechtop zitten.

Ik schets onder meer een voorzienbare komst van steeds meer zieke politieke systemen in lidstaten van de Europese Unie. Met als onvermijdelijke conclusie dat de Europese Unie, net zoals dat ooit gebeurt met elk ander politiek systeem, een voorspelbaar einde van haar levenscyclus bereikt. Waarna een federaal Europees statensysteem als een Phoenix uit de as van het verval van het huidige verdragsrechtelijke EU-systeem omhoog vliegt. Een proces dat mutatis mutandis onverkort geldt voor het politieke systeem van de Verenigde Naties en van Nederland.

Maar eerst een uitgebreid overzicht van belangrijke begrippen. Die kennis is onmisbaar om de overeenkomsten te kunnen zien tussen het conflictueuze karakter van de samenwerking in de wereld, binnen de Europese Unie – alsook binnen Nederland - en de conflicten tussen

de elitaire patriciërs (de bazen) en het volk (de werkende burgers) van Rome, vijftiende eeuw geleden.

Zie hieronder de onderdelen van dit essay.

Inhoudsopgave

Wat is een Ochlocratie?.....	4
Wat zijn de Secessiones Plebis in de context van een Ochlocratie?	8
Kunnen we leren van absolutistisch gedrag?	11
Wat is de overeenkomst van de Secessiones Plebis en de ontwikkeling van het Europese statensysteem van het jaar 0 tot 2025?	13
Zijn de Secessiones Plebis in Rome uniek in de geschiedenis?.....	15
Hoe is het steeds terugkerende verval van een besturend systeem wetenschappelijk te verklaren?.....	17
Wat staat Europa en Nederland te doen?	23
Literatuur	30

Wat is een Ochlocratie?

Dat laat zich het beste toelichten door *Ochlocratie* te vergelijken met *Democratie*.

Demos betekent volk en *Kratein* is regeren. Dus een democratie is een politiek systeem waarin het volk regeert. Praktisch is dat niet mogelijk. In 1787 maakte de Philadelphia Conventie in Amerika de eerste volwaardige constitutie ter wereld door er een woordje voor te zetten: representatieve democratie. Dus het volk regeert door middel van vertegenwoordigers van het volk: een parlement.

De noodzaak van vertegenwoordiging van het volk was natuurlijk al eerder onderwerp van geschriften van filosofen, maar de eer van een eerste codificatie (concrete geschreven wetgeving) van die vertegenwoordiging komt toe aan de vijftig leden van die Conventie in 1787. Met een constitutie van slechts zeven artikelen ontstond de eerste¹, door het volk geratificeerde, federale staat die met een uitgekiend stelsel van checks and balances de drie machten van de staat – de wetgevende, de uitvoerende en de rechtsprekende macht – uit elkaar hield. Op die manier kon worden voorkomen dat een van de drie machten boven de twee andere kon gaan staan waardoor de voormalige Britse koloniën weer onder een, door hen verfoeid, dictatoriaal gezag zouden gaan vallen. Dat absolutistisch gedrag was hun motief om zich in 1776 af te scheiden van Brittannië en elf jaar later, in 1787, een stevige federale constitutie te aanvaarden die tot de komst van President Trump in stand is gebleven.

Terzijde

Het federale recht, zijn structuren en procedures, zijn in de USA niet langer een rustig bezit. Het gedrag van de huidige president toont dat geen wet, noch constitutie, noch institutie, noch rechtmatige individuele bescherming voldoende weerbaar is tegen aanvallen van binnenuit. De wereld ziet toe hoe hij absolute uitvoerende macht naar zich toetrekt en beide andere machten van de staat aan zich onderwerpt. Het roept weerstanden op. In de loop van najaar 2025 tonen demonstraties, peilingen en aanslagen een steeds groter verzet van groepen burgers én zelfs van steden/lidstaten die door de National Guard worden ‘bezet’ tegen dit autocratiserende proces dat naar een tweedeling van het volk lijkt te tenderen. Intussen proberen mini-autocraten in Europa het voorbeeld van Trump te evenaren.

Dit essay licht toe hoe dezelfde soort acties zich in de 5^e tot de 2^e eeuw voor Christus in Rome voltrok. Of, anders gezegd: hoe macht een hybride² karakter heeft als zij die zich zien als ‘machtelozen’ zich verzamelen tegen een ‘elite’ en de rollen (tijdelijk) omkeren. Het is in de context van dit essay niet relevant of opstandigheid wordt georganiseerd vanuit een links of een rechts waardenbesef. De opstandigheid zelf, als een reactie binnen een politiek systeem dat in wanorde verkeert, is hier het onderwerp.

Naast de noodzaak tot verzet tegen autocratisering baart verborgen verzet misschien nog grotere zorgen. Binnen de beslotenheid van hun huis, kijkend naar nieuws op de tv, schreeuwen dagelijks miljoenen mensen, machteloos, verwensingen aan het adres van politici en hun volgers; scheldwoorden waarvoor ze wegens opruiing zouden worden

¹ De wereld kent nu 27 federale staten, samen goed voor iets meer dan 42% van de wereldbevolking. De kleinsten zijn Saint Kitts en Nevis (ca. 47.000), de Comoren (ca. 870.000), Bosnië en Herzegovina (ca. 3 miljoen), Zwitserland (ca. 9 miljoen). De grootste zijn India (ca. 1.43 miljard), Verenigde Staten (ca. 335.000 miljoen), Pakistan (ca. 243 miljoen) en Nigeria (229 miljoen).

² Hybride betekent ‘gemengd van oorsprong’. Of ‘kruising’ van twee of meer verschillende soorten systemen.

veroordeeld als ze die op straat zouden schreeuwen of op een bord zouden meedragen. Rechters die een oordeel moeten vellen over die opruiing, maar zelf ook existentiële gevoelens hebben over politiek-gedreven vormen van illegaal geweld, hetzij van onderop uit de samenleving, hetzij van bovenaf door de machthebbers, mogen zich niet onttrekken aan het vellen van een vonnis over opruiingsgedrag omdat, bijvoorbeeld in Nederland, Artikel 12 van de Nederlandse Wet Algemene Bepalingen (WAB) uit 1829 voorschrijft dat zij niet mogen weigeren recht te spreken onder voorwendsel van stilzwijgen, duisterheid of onvolledigheid van de wet. Een rechter die opgescheept wordt met de plicht tot oordelen over politiek-geïnstigeerde maatschappelijke chaos kan dus niet tegen een overheid die zich volgens steeds meer mensen misdraagt zeggen *“Donder op met die rotzooi en ga eerst maar eens een opleiding volgen over de manier waarop het politieke ambt rechtsstatelijk, rechtmatig en rechtvaardig moet worden vervuld.”*

Alle zaken die kwaliteit uitstralen danken die aan waardig en rusteloos werken op basis van SOP: Standard Operational Procedures. Wie die negeert of niet beheerst creëert SOB: Standard Operational Bullshit. Deze uitspraak baseer ik op vijftien jaar analyses van disfunctionerende overheden en projecten die nodig waren om problemen van dat disfunctioneren op te lossen (www.leoklinkers.nl).

Autocratiserende processen laten zien dat het hebben van een vertegenwoordiging van het volk in de vorm van een parlement niet hoeft te betekenen dat het volk daadwerkelijk wordt vertegenwoordigd. Parlementen herbergen slechts een relatief kleine groep mensen. Dat bestempelt zo'n groep als een elite. Professor Frank Ankersmit wijdde daaraan zijn afscheidsrede van de Rijksuniversiteit Groningen, getiteld *De representatieve democratie is een electieve aristocratie* (12 april 2010). Hij stelt in die rede dat elk parlement als electieve aristocratie tendeert naar een oligarchie: een regering van enkelen.

Terzijde

In iets andere woorden is dat dezelfde vaststelling als in *Du Contract Social* (Boek III, Hoofdstuk IV, 1762) van de filosoof Jean-Jacques Rousseau. Rousseau stelde dat elke democratie onvermijdelijk neigt naar concentratie van macht bij een kleine groep. In zijn woorden: "Il n'a jamais existé de véritable démocratie, et il n'en existera jamais" (Er heeft nooit een echte democratie bestaan, en er zal ook nooit een bestaan).

Omdat een volk altijd te omvangrijk is om zichzelf te besturen (behalve in tribale gemeenschappen) zal een kleine groep in de vorm van een regering altijd neigen de macht naar zich toe te trekken en zich daarmee op afstand van het volk te plaatsen. Waarna de waarden, c.q. belangen, van die elite leidend worden in de besluitvorming. Vroeg of laat leidt dit tot een aristocratie of - erger - een oligarchie. Elke democratie draagt in zich het zaad dat bijdraagt aan het verval van die democratie. Hoezeer ook democratisering de belangrijkste prioriteit moet zijn van een volk dat rechtsstatelijk, rechtmatig en rechtvaardig wil worden geregeerd, het zal nooit mogen vergeten dat elke democratie *'oligargeen'* is: haar DNA draagt het zaad van oligarchisering.

Het achtervoegsel 'geen' van 'oligargeen' vereist toelichting. Voor zover ik weet lanceer ik hier een nieuw woord. Het is niet afgeleid van het Latijnse 'genus' (soort) maar van het Griekse 'genes' (voortbrengend, veroorzakend), net als het 'gen' in DNA. Het komt voor in andere woorden zoals 'criminogeen' (= gedrag dat tot crimineel gedrag kan leiden), 'genesis' (= het proces van ontstaan), 'pathogeen' (= ziekteverwekkend). Een voorbeeld: capaciteitsbeleid of quoteringsbeleid (= beleid dat voorschrijft dat er van 'iets' minder moet

zijn, of juist meer) is criminogeen, in die zin dat dit soort beleid in zich het zaad draagt van het ontstaan van crimineel gedrag. Bijvoorbeeld: beleid dat gericht is op het weren van immigranten roept vanzelf mensenmokkel in het leven. Hoe strenger dat beleid wordt hoe meer de menssmokkelaars eraan verdienen en daarmee hun handel financieren. Het is voor een goed begrip van dit essay van belang om deze toelichting vast te houden.

Wat is in dit verband een *Ochlocratie* (Grieks: ὀχλοκρατία)? Het onderdeel 'ochlo' betekent 'menigte', 'massa', maar ook 'chaotische groep' of zelfs 'boevenbende'. Met het onderdeel 'cratie' erachter is het de "heerschappij van de menigte", of "heerschappij van het gepeupel." Het woord 'menigte' is vrij neutraal, maar bij het woord 'gepeupel' of 'plebs' denken we al gauw aan mensen van wie we geen tweedehands auto willen kopen.

Wat nu het hybride karakter van een ochlocratie tekent is het feit dat 'het gepeupel' niet een exclusief kenmerk hoeft te zijn van een maatschappelijk minderwaardige groep mensen die zich zonder respect voor geboden en verboden misdragen, maar ook van een elite die zich onder omstandigheden zelf als 'gepeupel' gedraagt, zonder erkenning van principes van rechtsstatelijkheid, rechtmatigheid en rechtvaardigheid. Dat slaat dus op de absolute heersers van dit moment. Hoewel zij een elite zijn in deze periode van de wereld gedragen ze zich met moord en doodslag, illegale gevangenneming, niet gelegitimeerde deportaties, genocide en andere misdrijven als een ochlocratie van 'gepeupel': personen die leiding geven aan de meest ernstige vormen van politiek verval, terwijl het 'plebs' in de zin van de 'gewone burgers' probeert om rechtsstatelijkheid, rechtmatigheid en rechtvaardigheid weer te doen herstellen en zich op die manier manifesteert als een elite. Tenzij het plebs het bedenkelijk waardenbesef van autocraten verheerlijkt.

Ochlocratie nader bekeken

In zijn boek *Historiën* (circa 200 jaar voor Christus) noemt Polybius - Grieks historicus en politiek denker - het begrip *Ochlocratie* in zijn theorie van de *Anakyklosis*. Voor dit essay is dat begrip van grote betekenis. Het voorvoegsel 'ana' betekent 'terug' of 'opnieuw' terwijl 'kyklos' Grieks is voor "kring" of 'cyclus'.

Met *Anakyklosis* beschrijft Polybius een kringloop van staatsvormen, zoals in dit rijtje, waarbij Ochlocratie als laatste wordt geformuleerd:

- *Monarchie* – een koning die rechtvaardig regeert in het belang van allen. Maar met te verwachten verval: macht corrupteert → Tyrannie.
- *Tyrannie* – één heerser die misbruikt maakt van absolute macht. Gevolg: opstand van edelen → Aristocratie.
- *Aristocratie* – een elite die goed regeert ten bate van de gemeenschap. Maar opnieuw verval: elites worden corrupt → Oligarchie.
- *Oligarchie* – een kleine groep rijken die uitbuitend en zelfzuchtig regeert. Gevolg: volksofstand → Democratie.
- *Democratie* – de macht ligt bij het volk en wordt rechtvaardig uitgeoefend. Weer verval: populisme en chaos → Ochlocratie (heerschappij van de massa, "plebs-heerschappij").
- *Ochlocratie* – wanorde en tirannie van de massa. Gevolg: verlangen naar orde → terugkeer naar Monarchie.

Enkele citaten uit hoofdstuk VI van de *Anakyklosis* verduidelijken Polybius' gedachtegang:

Over het begin van de cyclus: “Wanneer de herinnering aan vroegere ellende vervaagt en de opvolgers van de koningen het gezag niet langer gebruiken ten dienste van het volk, maar voor hun eigen voordeel, verandert het koningschap in tirannie.” (VI.4)

Over aristocratie en oligarchie: “Als de nakomelingen van hen die oprecht en wijs regeerden opgroeien in weelde en gemak, verliezen zij hun kracht en veranderen zij de aristocratie in een oligarchie.” (VI.6)

Over democratie en ochlocratie: “Wanneer de mensen, eenmaal bevrijd van oligarchisch onrecht, aanvankelijk de macht met mate gebruiken, ontstaat democratie. Maar wanneer hun nakomelingen vrijheid gelijkstellen aan losbandigheid, verandert democratie in een heerschappij van de massa, de zogenaamde ochlocratie.” (VI.9)

Over de eindeloze herhaling: “Zo keren staten als in een kringloop steeds weer terug tot het begin, en volgen zij noodzakelijk de natuurlijke orde der dingen.” (VI.10)

Tot slot nog, voor alle duidelijkheid, enkele citaten uit Polybius', *Historiën, Boek VI*, hoofdstukken 3–10:

Hoofdstuk 3: “Iedere staatsvorm ontstaat uit een voorafgaande, en heeft van nature een begin, een bloeitijd en een verval.³ Om dit goed te begrijpen moeten we nagaan hoe de eerste regeringsvormen ontstonden en welke opeenvolging van veranderingen zij noodzakelijkerwijs ondergaan.”

Hoofdstuk 4: “Oorspronkelijk leefden mensen zonder wet en zonder bestuur. De sterkste en dapperste kreeg vanzelf de leiding, en de gemeenschap gehoorzaamde hem uit respect en bewondering. Zo ontstond het koningschap. Zolang de koningen rechtvaardig en in het belang van allen regeerden, hield deze vorm stand. Maar wanneer hun nakomelingen hun macht begonnen te misbruiken voor eigen voordeel, werd het koningschap tot tirannie.”

Hoofdstuk 5: “Wanneer mensen het juk van de tirannie niet langer verdragen, zoeken zij naar de besten en wijzen die aan om te regeren. Zo ontstaat de aristocratie. Zolang deze mannen eerlijk en gematigd heersen, is dit een goede en stabiele regeringsvorm. Maar als hun nakomelingen, opgegroeid in rijkdom en gemak, hun positie misbruiken voor eigen gewin, verandert de aristocratie in oligarchie.”

Hoofdstuk 6: “Wanneer de menigte dan ziet dat de oligarchen slechts voor zichzelf zorgen, ontsteekt zij in woede, grijpt de macht en vertrouwt deze aan allen toe. Zo ontstaat de democratie. Aanvankelijk is zij rechtvaardig: men heerst gezamenlijk en laat de meerderheid beslissen.”

Hoofdstuk 7: “Maar ook deze vorm kent een verval. Want wanneer de nakomelingen van hen die de vrijheid bevochten opgroeien in overvloed en zonder discipline, misbruiken zij de vrijheid. Vrijheid wordt losbandigheid; gelijkheid wordt minachting voor gezag; en men

³ Later in dit essay wordt dat begrip ‘verval’ nader toegelicht omdat daarin de wetenschappelijke verklaring ligt waarom en hoe politieke systemen opkomen en na een tijdje weer neergaan.

vertrouwt de macht toe aan de luidruchtigste en roekelooste stemmen. Dan ontardt democratie in ochlocratie (heerschappij van de massa).”

Hoofdstuk 8: “Wanneer de ochlocratie in chaos verzinkt, komt er opnieuw behoefte aan orde. Dan verschijnt er iemand die boven de anderen uitsteekt in moed en kracht, en die opnieuw als koning wordt aangesteld. Daarmee is de kringloop voltooid en begint hij van voren af aan.”

Hoofdstuk 9: “Deze kringloop, die ik de Anakyklosis noem, verloopt volgens een natuurlijke orde: Koningschap → Tirannie → Aristocratie → Oligarchie → Democratie → Ochlocratie → (opnieuw) Koningschap. Geen staatsvorm blijft eeuwig, maar alle ondergaan deze opeenvolging.”

Hoofdstuk 10: “Wie deze wetmatigheid doorgrondt, kan zowel in zijn eigen staat als in andere volkeren voorzien welke veranderingen te verwachten zijn. Want elke staatsvorm draagt in zichzelf de kiem⁴ van zijn eigen verval, en uit dat verval groeit de volgende.”

In de volgende paragraaf beschrijf ik *Ochlocratie* in de context van vijf opzienbarende Afscheidingen van gewone burgers in het oude Rome. Afscheidingen die het karakter droegen van een ochlocratie, maar die zich per saldo keerde tegen het wangedrag van de heersende elite en met succes vooruitgang realiseerde. Deze wisselende rollen en posities geeft een ochlocratie een hybride karakter. Het ene moment ben je nog keizer, het andere moment word je onthoofd of zwerf je over straat op zoek naar etensresten. Wat dat betreft had de ontroonde – zichzelf tot keizer gekroonde - Napoleon het in ballingschap (1815-1821) op het Britse eiland Sint Helena nog goed getroffen: niet onthoofd en niet op zoek naar etensresten. Maar wel overleden aan een geslachtsziekte.

Wat zijn de Secessiones Plebis in de context van een Ochlocratie?

Terwijl democratie een gezonde vorm van volksheerschappij is, is *Ochlocratie* een ziekelijke variant, waarin het volk zich laat leiden door emoties, populisme, de grillen van de massa, zonder rationele instituties of wetten. Dat speelde vijfmaal in Rome tussen de vijfde en de tweede eeuw voor Christus. Het was een cyclus van vijf *Afscheidingen* van het Volk van Rome uit protest tegen de heerschappij van de *Patriciërs*. Ze verlieten enkele keren Rome, of staakten hun werk in Rome, en legden daarmee het gehele maatschappelijke verkeer van die tijd plat.⁵ Maar na elke Afscheiding oogstte dat verzet wel een succes; ze kregen extra

⁴ Die woorden ‘de kiem van zijn eigen verval’ is de weergave – toen al, zo’n tweehonderd jaar voor Christus - van wat de wetenschap van de Tweede Wet van Thermodynamica kent als ‘entropie’ (verval, wanorde, chaos). Ik kom daar later op terug omdat ‘entropie’ de drijvende kracht is achter het verval van elk systeem, dus ook van politieke systemen.

⁵ Ik stelde eerder dat dit essay een parallel schetst van historische gebeurtenissen met wat nu speelt in de wereld, in Europa, in de Europese Unie en in Nederland: op een steeds meer ingrijpende schaal leggen activistische delen van volken het politiek-maatschappelijk verkeer plat. Maar niet alleen groepen uit het volk doen dat. Ook regeringen maken zich er schuldig aan. Dit tekent voor een deel het hybride karakter van opstandigheid en geweld.

juridische en institutionele waarborgen die leidden tot een aangepaste regeervorm. Maar die bleek na verloop van tijd onvoldoende en was daarmee de aanleiding voor de volgende Afscheiding. Al met al kwam door die Afscheidingen en door de bij elke Afscheiding verworven verbeteringen een Romeinse Republiek tot stand.

Kort beschrijf ik die vijf *Secessiones Plebis* als een evolutionair wordingsproces van de Romeinse Republiek. Voor de goede orde: 'secessio' is 'afscheiding' en 'plebis' is de tweede naamval van 'plebs'. In het meervoud: de afscheidingen van het volk.

Eerste secessio plebis – 494 v.Chr.

Die had de volgende aanleiding. De plebejers waren zwaar belast met schulden. Veel boeren en kleine bezitters werden door schuldeisers tot lijfeigenen gemaakt. Bovendien hadden zij wel militaire dienstplicht, maar nauwelijks politieke rechten.

Ze waren het beu, verlieten Rome en gingen naar de *Mons Sacer* (Heilige Berg), net buiten Rome. Die exodus verliep zonder een individuele leider; ze traden collectief op. Het volk trok zich massaal terug uit de stad, staakte hun werk en weigerde nog langer te vechten in de legioenen. Dit bedreigde het voortbestaan van Rome zelf. Dat had als resultaat de instelling van het tribunaat van het plebs (tribuni plebis), gekozen vertegenwoordigers die, met hun *intercessio* (vetorecht), het volk konden beschermen tegen onrechtvaardige besluiten van patricische magistraten. Dit was de eerste institutionele doorbraak van plebejische macht: een door burgerlijke ongehoorzaamheid verworven vorm van vertegenwoordiging van het volk. Het vetorecht was niet bedoeld om de macht van de plebejers in te perken, maar juist om die van patricische magistraten aan banden te leggen. Dus ter bescherming van het gewone volk. De tribunen hadden een onaantastbare status.

Tweede secessio plebis – 449 v.Chr.

De aanleiding tot de tweede afscheiding verliep als volgt. Rome werd tijdelijk bestuurd door een college van tien mannen (decemviri) om de Twaalf Tafelenwet (hun eerste geschreven wetgeving) op te stellen. Deze decemviri hielden zich niet aan hun mandaat en regeerden tiranniekelijk, weigerden af te treden en maakten misbruik van hun macht. Afscheiding vond plaats op de Aventijnse heuvel en opnieuw de *Mons Sacer*. Hun leiders waren vooral plebejische tribunen uit de oudere generatie, gesteund door enkele aristocraten. Na een incident waarbij de dochter van een plebejer (*Verginia*) door een decemvir onrechtmatig werd opgeëist, brak woede uit. Het volk trok zich terug en eiste herstel van rechten. Het resulteerde in afschaffing van het decemviraat; herstel van het tribunaat van de plebs; bevestiging van de Twaalf Tafelenwet als grondwet van Rome; versterking van het recht van appellatie (recht van beroep: *provocatio ad populum*) tegen willekeur van magistraten.

Derde secessio plebis – 445 v.Chr.

De aanleiding was als volgt. Plebejers mochten volgens oude traditie geen patriciërs trouwen. Ze werden dus uitgesloten om een plaats te hebben in de hoogste politieke netwerken; dus blijvende ongelijkheid.⁶ Plaats van handeling was vermoedelijk wederom de

⁶ Wat gaat er gebeuren in de Verenigde Staten als geruchten in september 2025 dat Trump het kiesrecht van vrouwen wil afschaffen een echt plan blijkt te zijn? Op dit moment zijn er geen betrouwbare bronnen die van dergelijke geruchten melding maken. Wel zijn er bronnen die wijzen op bezorgdheid dat wetgeving zoals de SAVE Act (Safeguard American Voter Eligibility Act) of executive orders in de vorm van decreten onder noodrecht die ongemoeid het Congress kunnen passeren, vrouwen die door een huwelijk een andere naam

Aventijn, een van de zeven heuvels van Rome. Belangrijk om te weten: de Palatijn, een andere heuvel, was het centrum van de macht van de patriciërs. In sociaal-politieke zin was de Aventijn het centrum van de macht van de plebejers. Deze uittocht werd geleid door de tribuun Gaius Canuleius. Die ontwierp de *Lex Canuleia* die gemengde huwelijken tussen patriciërs en plebejers mogelijk moest maken. Patriciërs verzette zich fel, plebejers dreigden opnieuw met afscheiding en dat leidde toch tot aanneming van de *Lex Canuleia*. Bovendien werd geregeld dat plebejers hogere maatschappelijke posities konden bereiken.

Vierde Secessio plebis – 342 v.Chr.

Weer vormden economische spanningen de aanleiding: schuldenlast en ongelijkheid in toegang tot ambten. Plebejers klaagden dat patriciërs te veel magistraturen bezetten en dat de lasten oneerlijk verdeeld waren. De directe aanleiding was een militaire opstand in het gebied rond Rome. Soldaten moesten langdurig en vaak zonder betaling vechten. Het had het karakter van munitie. Het volk dreigde de stad opnieuw te verlaten maar ontving als compromis (a) de *Lex Genucia*: een verbod op renteheffing bij leningen; (b) een persoon mocht niet tegelijk twee magistraturen in hetzelfde jaar bekleden. Dus toen al een verbod⁷ op dubbele mandaten; (c) één van de twee consuls moest voortaan plebejer zijn.

Vijfde secessio plebis – 287 v.Chr.

De economische ongelijkheid bleef hardnekkig en was de vijfde aanleiding voor een volksoptocht. De plebejers, vooral kleine boeren, zagen hun gronden bedreigd door schulden en verarming. De Senaat weigerde structurele hervormingen door te voeren. Ze verzamelden zich opnieuw op de Aventijnse heuvel. De tribuun Quintus Hortensius kreeg de opdracht om de crisis te beëindigen, maar de plebejers bleven op de berg en weigerden gehoorzaam te zijn aan senaat en magistraten. Daarna kreeg de Lex Hortensia met zijn besluiten (plebiscita) van de plebejische volksvergadering bindende werking voor alle Romeinen, dus ook voor patriciërs. Dit markeerde het einde van het eeuwenlange *Conflict of the Orders*.

Samenvattend patroon

Aan de afscheidingen lag steeds een combinatie van schuldencrisis, politieke uitsluiting en ongelijkheid tussen patriciërs en plebejers ten grondslag. Maar elke secessie leverde het plebs meer juridische waarborgen plus institutionele hervormingen op: van het tribunaat (494), naar wetgeving (449), naar gemengde huwelijken (445), toegang tot ambten (342), tot gelijkstelling in besluitvorming (287).

Dit proces leidde in de loop van drie eeuwen naar een statelijk systeem, de Romeinse Republiek. Het woord republiek is een samentrekking van 'res publica', de publieke zaak. Nog eens zeer kort samengevat de belangrijkste kenmerken van deze groei naar de republiek vanaf het jaar 500 v. Chr.:

hebben aangenomen of die geen bepaalde identificatiedocumenten hebben, te hinderen hun stemrecht uit te oefenen.

⁷ Iets wat de 27 niet gekozen leden van de Europese Raad zich ter harte zouden moeten nemen; tegelijk regeringsleider zijn van een lidstaat en niet-gekozen lid van de Europese Raad, bekleed met een vetorecht, zou verboden moeten zijn.

- Koning Lucius Tarquinius Superbus (Tarquinius de Hoogmoedige) werd weggejaagd nadat zijn zoon Sextus Tarquinius de edelvrouw Lucretia⁸ had verkracht.
- De monarchie werd afgeschaft en de macht werd verdeeld onder jaarlijks gekozen magistraten om te voorkomen dat er weer een absoluut heerser zou opstaan.
- Twee gekozen consuls droegen de hoogste macht. Gelijkwaardig en elk bekleed met een vetorecht (*intercessio*). Het was een systeem van checks and balances avant la lettre, onder meer door korte ambtstermijnen, veto's, toezicht door een senaat en volksvergaderingen.
- In de volksvergaderingen konden burgers stemmen over wetten, het kiezen van magistraten en soms zelfs het plegen van rechtspraak.
- Ongelijkheid bleef echter bestaan omdat de rijke klasse meer stemrecht had dan de plebejers.
- De Republiek bleef bestaan tot het jaar 27 voor Christus. Toen trok Octavianus (Augustus) de oligarchische macht naar zich toe en begon de klassenstrijd weer van voren af aan.

Kunnen we leren van absolutistisch gedrag?

Ik neem aan dat oudere lezers aspecten van het beschreven cyclische proces herkennen en vergelijken met ontwikkelingen in eigen land of in andere landen. Hier plaats ik slechts één vergelijking. Die van het absolutistisch gedrag van Julius Caesar (100-44 v.Chr.) en Augustinus (63 v.Chr.-14 n.Chr.) enerzijds en dat van de huidige president van de USA anderzijds.

Julius Caesar was een zogeheten *dictator perpetuo* (dictator voor het leven) benoemd door de senaat, een positie als alleenheerser die recentelijk werd verworven door Nayib Bukele Ortez, president van El Salvador⁹. Caesar trok bijna alle macht aan zich maar liet ruimte voor republikeinse instituties als de senaat, consuls, tribunen. Formeel was dat niet een gehele absolute heerschappij, maar in werkelijkheid trok hij aan alle touwtjes. Hij werd in 44 v.Chr. vermoord door senatoren die graag hun eigen 'touwtjes' terug wilden hebben, waarbij Caesars beste vriend Brutus de finale dolksteek toebracht. Zoals de overlevering wil waren Caesars laatste woorden: "Et tu, Brutus?" (Ook jij, Brutus?).

Augustinus presenteerde zich als de 'eerste burger' van de Republiek. Hij bevestigde de instituties (senaat c.a.) maar hield niettemin alle beslissingsmacht in handen. Als absoluut heerser was hij subtieler dan Julius Caesar, wat wellicht verklaart waarom over de oorzaak van zijn dood geen helderheid bestaat. Formeel stierf hij in zijn bed, maar de geschiedenis verhaalt over geruchten dat hij door zijn echtgenote Livia was vergiftigd om de opvolging door haar zoon Tiberius veilig te stellen.

⁸ Lucretia was een legendarische vrouw van adel, bekend om haar deugdzaamheid. Zij pleegde zelfmoord na verkrachting door de zoon van de koning. Dat was de aanleiding voor de opstand die de monarchie beëindigde en de groei van de Romeinse Republiek inluidde.

⁹ Het ziet ernaar uit dat President Trump met opzet een zodanige chaos organiseert dat hij met noodrecht keizerlijk absolutisme kan claimen, de Mid-Term verkiezingen van november 2026 annuleert en vervolgens ook die van 2028 zodanig manipuleert dat hij – net als Nayib Bukele Ortez en Poetin – als absoluut heerser zijn baan kan behouden tot aan zijn dood.

Deze vergelijking, met Caesar en Augustinus als voorbeelden, waarschuwt hoe absolutistisch denkende en handelende autocraten hun eigen 'Brutus' creëren en in veel gevallen door geweld om het leven komen, vaak toegebracht door iemand uit de eigen kring.

De geschiedenis toont in dat opzicht een interessant patroon. Een aantal absolute heersers is niet 'rustig' in het bed gestorven, maar kwam gewelddadig aan het einde. Hier is een chronologisch en geografisch gemengde lijst, met korte aanduiding van de omstandigheden waaronder een aantal despoten met geweld om het leven kwam.

Oudheid

Julius Caesar (44 v.Chr.) – vermoord door senatoren in Rome.

Augustus (27 v.Chr.), waarschijnlijk door vergiftiging door zijn echtgenote om het leven gebracht.

Caligula (41 n.Chr.) – Romeinse keizer, vermoord door zijn eigen lijfwacht (praetoriaanse garde).

Commodus (192 n.Chr.) – Romeinse keizer, gewurgd door een worstelaar in opdracht van zijn 'inner circle'.

Middeleeuwen

Edward II van Engeland (1327) – afgezet en vermoord in gevangenschap, waarschijnlijk op gruwelijke wijze.

Richard II van Engeland (1400) – verhongerd of vermoord in gevangenschap.

Ivan VI van Rusland (1764) – als kind-tsaar afgezet en later in gevangenschap vermoord.

Vroegmoderne Tijd

Henri III van Frankrijk (1589) – vermoord door een fanatieke monnik.

Henri IV van Frankrijk (1610) – vermoord door een religieuze fanaticus.

Karel I van Engeland (1649) – terechtgesteld na burgeroorlog.

Peter III van Rusland (1762) – afgezet door zijn vrouw Catharina II, daarna vermoord.

Paul I van Rusland (1801) – gewurgd door samenzweerders in zijn paleis.

Moderne Tijd

Maximilien Robespierre (1794) – leidde als quasi-dictator de Terreur, zelf geëxecuteerd door de guillotine.

Benito Mussolini (1945) – gefusilleerd door Italiaanse partizanen.

Adolf Hitler (1945) – pleegde zelfmoord in Berlijn, terwijl het Rode Leger naderde.

Nicolae Ceausescu (1989) - geëxecuteerd tijdens de Roemeense Revolutie.

Muammar Kadhafi (2011) – door rebellen gedood tijdens de Libische burgeroorlog.

Saddam Hoessein (2006) – geëxecuteerd na proces in Irak.

Opvallende lijn

Veel absolute heersers sterven dus niet vredig, maar door:

- samenwerking en moord (Caesar, Caligula, Paul I),
- terechtstelling na revolutie/burgeroorlog (Karel I, Robespierre, Saddam, Ceausescu),
- gewapend verzet of militaire nederlaag (Mussolini, Kadhafi),
- of zelfmoord om gevangenneming te voorkomen (Hitler).

Wat Nederland betreft: Willem van Oranje (1581), Johan van Oldenbarnevelt (1619) en de gebroeders De Witt (1672) kwamen ook gewelddadig om het leven maar niet wegens despotisch gedrag.

De huidige golf van wereldwijd opkomend despotisme bewijst hoezeer de geschiedenis zich herhaalt, althans in dit opzicht. Maar het roept daarmee de vraag op hoe de mentale vermogens van die despoten (en hun volgelingen) in elkaar zitten. Het is in elk geval voldoende materiaal om psychiaters in de USA die in 2016 openbaar publiceerden dat Donald Trump wegens ernstige mentale stoornissen niet zou mogen worden verkozen tot president, te motiveren de Goldwater Doctrine opnieuw ter discussie te stellen. Hun beroepsvereniging verbood indertijd dergelijke uitspraken op grond van die doctrine, een interessant verhaal (inclusief een gedetailleerde vergelijking van Trumps gedrag met wetenschappelijke standaarden van mentale stoornissen) dat voor de geïnteresseerde lezer beschikbaar is in www.leoklinkers.nl, Verzameld Werk 2025, *Het Ventotene Manifest Heropend* (augustus 2025), Nr. 540.

Wat is de overeenkomst van de Secessiones Plebis en de ontwikkeling van het Europese statensysteem van het jaar 0 tot 2025?

In zijn *Anakyklosis* beschrijft Polybius vijf afscheidingen van het volk van Rome. Elke keer vielen die afscheidingen weliswaar terug naar wanorde, chaos, verval en bederf, maar de hernieuwde aanzetten markeerden steeds een betere startpositie van het volgende stelsel.

Hoewel een zware terugval het einde van de politieke levenscyclus van een tijdelijk politiek stelsel betekende bleek het volgende stelsel steeds betere voorwaarden te bevatten voor een beter leven van de plebejers. Totdat de Romeinse Republiek in 27 v. Chr. door autocraat Augustinus werd overgenomen.

En zo herhaalt de cyclus zich eendeloos. Polybius ging er van uit dat staatsvormen of regeringssystemen onvermijdelijk uit elkaar voortkomen. Maar steeds na enige tijd terugvallen, degenererend naar een lager niveau van de kwaliteit van het regeringssysteem totdat dit uiteenvalt. Maar een nieuwe aanzet vertoont wel een lichte vorm van verbetering vergeleken met het vorige stelsel. Dus met een evolutionaire karakter.

Dat is ook de essentie van het begrip ‘*Vuurvogel*’ of *Phoenix*, een oeroud symbool van verval en vernieuwing. Het symboliseert:

Vernieuwing of Wedergeboorte: De Phoenix verbrandt in zijn eigen vlammen en herrijst vervolgens uit de as. Daarmee staat hij voor het idee dat de dood of het verval niet het einde is, maar de voorwaarde voor een nieuw begin.

Onsterfelijkheid: Omdat hij zichzelf eendeloos kan vernieuwen, wordt de feniks vaak gezien als een wezen dat de dood overwint en dus een symbool van eeuwigheid is.

Kracht en Hoop: Het is ook een beeld van volharding: zelfs in totale vernietiging ligt de kiem van een nieuwe toekomst.

Cyclisch karakter: De *Phoenix* belichaamt een cyclisch proces:

- Elke cyclus eindigt in de as (het verval, de dood).
- Uit die as ontstaat een nieuwe cyclus (de herrijzenis, het leven).

- Dit sluit nauw aan bij antieke denkwijzen over kringlopen in de natuur en de geschiedenis: seizoenen, levensfasen, politieke stelsels (zoals bij Polybius' *Anakyklosis*).

Het Europese statensysteem heeft zich – mutatis mutandis – op dezelfde manier ontwikkeld. Sinds het begin van de jaartelling is het geëvolueerd in drie opeenvolgende verschillende statensystemen, terwijl een vierde – een federaal statensysteem – nu op ons wacht. Ik beschrijf die drie statensystemen van Europa.

Het eerste statensysteem in Europa

Vanaf het begin van de jaartelling tot 1648 (de Vrede van Westfalen) had Europa een statensysteem dat werd gekenmerkt door voortdurende oorlogen en andere gewelddadige conflicten, voornamelijk aangedreven door de adel, op hun beurt vaak aangedreven door religieuze overtuigingen zoals in de kruistochten: de *adellijke-anarchie*.¹⁰ Het was een proces van continentale, regionale en lokale wanorde en bederf tot de komst van het Verdrag en de Vrede van Westfalen. Toen werden afspraken gemaakt over natievorming in Europa en over elkaar niet langer aanvallen.

Het tweede statensysteem

Vanaf 1648 tot het einde van de Tweede Wereldoorlog in 1945 kende Europa weliswaar de groei naar een natiestatelijke systeem van soevereine staten, maar het kon niet voorkomen dat oorlogvoeren gewoon door ging. Inclusief twee wereldoorlogen. Het was de periode van de *natiestatelijke-anarchie*, toonbeeld van uitzonderlijk bederf, verval en wanorde, eindigend (voorlopig) met de overgave van Duitsland in mei 1945.

Het derde statensysteem

De fase van een Europees statensysteem op basis van natiestatelijke ontwikkeling ging vanaf 1951 over naar een Europees statensysteem van intergouvernementele samenwerking op basis van verdragen. Die samenwerking heeft bijgedragen aan vrede, veiligheid en economische groei, maar als multilateraal verdragssysteem met veel uitzonderingsbepalingen in de juridische structuur, zonder een normaal parlement, noch constitutie van, door en voor het volk en met een niet-gekozen Europese Raad van regeringsleiders en staatshoofden die de belangrijkste beslissingen mogen nemen, is het een vorm van *verdragsrechtelijke-anarchie*: lidstaten die er belang bij hebben om zich niet aan verplichtingen van verdragen te conformeren kiezen voor 'eigen land eerst'. En halen hun schouders op over sancties.

De crisis situatie van de Europese Unie in 2025 als signaal voor de komst van een vierde statensysteem

Anno 2025 verkeert de Europese Unie in een crisis situatie: conflicten binnen lidstaten, vooral gedreven door zaken als migratie, Oekraïne en Gaza, conflicten tussen lidstaten; conflicten tussen lidstaten en het centrale gezag van 'Brussel'; geen partij in het beëindigen van oorlogen aan de oostelijke de rand van de EU en in het Midden-Oosten; geen partij bij geopolitieke verschuivingen; machteloze speelbal van een pestkop in Rusland en een in Amerika. De *verdragsrechtelijke anarchie* van de EU is bezig met het verbranden van de

¹⁰ 'Anarchie' is hier de afwezigheid van een overkoepelend gezag dat verbindend en conflictoplossend werkt; 'an' betekent 'niet' en 'archein' is 'regeren'.

Phoenix van het derde statensysteem, maar legt tegelijk de basis voor de komst van het vierde.

Diverse middelpuntvliedende krachten drijven de lidstaten van de EU uiteen en alleen de dreiging van isolationisme van de kant van de Verenigde Staten werkt nog als een beetje verbindende EU-kracht, hoewel in de praktijk niet de leiding van de EU maar vooral enkele lidstaten zich inspannen om de USA bij de belangen van de EU en de NATO betrokken te laten blijven.

Dit gebeurt ook met het verdragsrechtelijk stelsel van de Verenigde Naties

Het groeiende bederf van het gezag van de Verenigde Naties loopt parallel met dat van de Europese Unie. Als een zelfde verdragsrechtelijke systeem van multilaterale samenwerking is ook het politieke systeem van de Verenigde Naties (na tachtig jaar, de gemiddelde leeftijd van een persoon) aan het einde van zijn levenscyclus gekomen en verkeert het in een ernstige identiteitscrisis. Het is een voorbeeld van het onvermogen of de onwil om te leren van voorafgaande systeemfouten. De League of Nations (1920-1946) – opgericht na Wereldoorlog I om nooit meer oorlog te voeren in Europa – faalde en was in wezen de opmaat voor Wereldoorlog II. Toen in 1945 de Verenigde Naties werden opgericht was er geen besef van de diepste oorzaak van het falen van de League, namelijk haar verdragsrechtelijk stelsel.

Anders gezegd: het voortreffelijke hoofddoel van de Verenigde Naties – de opvolgers van de League vanaf 1945 – te weten, voortaan vrede en veiligheid in de wereld – wordt niet gehaald omdat de structuur van verdragen volstrekt onbruikbaar is. De VN heeft tot nu toe zeker veel beter gepresteerd dan de League of Nations. In die zin is de parallel met Polybius' *Anakyklosis* en de werking van de Phoenix volmaakt: na een instorting van een politiek systeem ontstaat er een nieuw dat beter is dan het vorige. Maar in 1945 – weer - een multilateraal stelsel van verdragen oprichten was een van de ernstigste systeemfouten die men kon maken.

Daarom staat de VN na tachtig jaar op het punt van inzakken. De manier waarop president Trump in een toespraak tot de Verenigde Naties op 24 september 2025 vernietigend uithaalde naar de geopolitiek betekenisloze invloed van de UN op beslechting van oorlogen en schendingen van mensenrechten is een van de 'duwtjes' die dit systeem zullen doen omvallen. Wat daarna, conform het evolutionaire karakter van omvallende politieke systemen in een volgende cyclus zal rijzen bespreek ik straks.

Zijn de Secessiones Plebis in Rome uniek in de geschiedenis?

De inhoud van de Afscheidingen in Rome is interessant, maar ze is plaats en tijd gebonden. Wat telt is het feit dat burgers door collectieve actie van burgerlijke ongehoorzaamheid, vanuit een niet-formele maar praktisch wel ochlocratische positie zelf opeenvolgende elites vormden om het absolutisme van een nog hogere elitaire orde tot matiging te dwingen. In zo'n proces wisselen de rollen van het plebs en de elite. Dat is het hybride karakter van deze vorm van *Ochlocratie*.

Dit type volksopstanden is daarna nog enkele malen in de geschiedenis voorgekomen. Hier een korte lijst van bekende historische opstanden of momenten waarop het volk of zijn vertegenwoordigers zich keerden tegen absolutistisch gedrag.

In 1215 dwongen Engelse edellieden Koning Jan Zonder Land een charter te ondertekenen waarin hij akkoord ging met het beperken van zijn absolute macht en rechten van vrije mannen vastlegde. De beroemde *Magna Carta*.

In 1581 verklaarde de Staten Generaal der Nederlanden in het *Plakkaat van Verlatinghe* de Spaanse koning Phillip II vervallen van de troon omdat hij zijn plicht jegens het volk verzaakte. Het Plakkaat was daarmee een verklaring van onafhankelijkheid der Nederlanden en aanleiding tot de tachtigjarige oorlog tussen de Nederlanden en Spanje.

In 1776 riepen dertien Britse kolonies in Amerika hun onafhankelijkheid van de Britse koning uit, onder verwijzing naar onvervreembare rechten van het volk.

In 1789 keerde het volk van Frankrijk zich tegen het absolutisme van Lodewijk XVI. Dat leidde tot de *Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger* (Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen). Een document van zeventien artikelen als een combinatie van principes uit de Verlichting (verworvenheden van Rousseau, Montesquieu, Voltaire), aspecten van de *Declaration of Independence* 1776 in Amerika, met als kern de gelijkheid van alle burgers volgens de wet, de erkenning van natuurlijke en onvervreembare rechten, de soevereiniteit rustend bij het volk, vrijheid van meningsuiting en godsdienst en geen belastingheffing zonder vertegenwoordiging van het volk.

In 1848 speelde in Europa een golf van liberale en democratische opstanden tegen reactionaire regimes hetgeen leidde tot het vastleggen van grondrechten en parlementaire hervormingen. Voor Zwitserland betekende 1848 de transitie van een Confederatie vol conflicten naar een vredige Federale staat van vier verschillende volkeren, met eerbieding van hun eigen cultuur en talen. Voor Nederland was 1848 het jaar van de constructie van de gedecentraliseerde eenheidsstaat onder een parlementaire democratie in een monarchie. Straks bespreek ik dit als het 'Huis van Thorbecke' dat door gebrek aan onderhoud en vernieuwing het politieke systeem van Nederland naar de afgrond voert.

In 1989 maakten volksopstanden een einde aan communistische dictaturen in Midden- en Oost-Europa, inclusief de val van de Berlijnse Muur.

In 1993 werd de gedecentraliseerde eenheidsstaat België, na ongeveer twee eeuwen conflicten tussen Vlaanderen en Wallonië, omgevormd tot een federale staat, samengesteld uit enkele gemeenschappen en gewesten.

In 2010-2011 dwongen volksopstanden tegen autoritaire regimes in o.a. Tunesië, Egypte en Libië tot liberale en democratische hervormingen.

Anno 2025 in Europa en op veel plekken elders in de wereld opstanden, gewelddadige conflicten, demonstraties, aanslagen, oorlogen en de dreiging van een nieuwe wereldoorlog.

Niet altijd gedreven door (machteloze) burgers in verzet tegen (machtige) overheden, maar soms ook een product van voortschrijdend nationalistisch/fascistisch populisme.

In 1946 was Europa niet bereid om gehoor te geven aan het advies van de toenmalige US-president Truman om een Europese defensiemacht te formeren onder een federale staatsvorm. In 1949 wel bereid als co-oprichter van de NATO. Maar door de aan ernstige systeemfouten lijdende verdragsrechtelijke verbonden van de EU en de NATO is de EU niet voorbereid op de effecten van onvermoede geopolitieke verschuivingen. Anno 2025 is de Europese Unie een 'vogeltje voor de kat'.

Vanaf de Schuman Declaration (mei 1950), die wel pleitte voor het oprichten van een Federaal Europa, maar die actie in handen legde van Europese regeringsleiders met de opdracht Europese verbinding te gieten in de vorm van verdragen, kenmerkt de huidige vorm van samenwerking onder de naam Europese Unie zich als een multilateraal intergouvernementeel systeem dat door een groot aantal systeemfouten zichzelf veroordeeld heeft tot de ondergang. Voor een overzicht van die systeemfouten verwijs ik naar www.leoklinkers.nl, Verzameld Werk, Deel B, Federale Staatsvorming (2), nummer 540, getiteld *Het Ventotene Manifest Heropend*. Daar vindt u een reeks zwakheden van het verdragsrechtelijke EU-stelsel dat, aangejaagd door Positieve Feedback, met zijn inherente verdragsrechtelijke Entropische wanorde de EU onverbiddeijk naar de afgrond duwt. De betekenis van Positieve Feedback en Entropische Wanorde worden in de volgende paragraaf uitgebreid toegelicht.

Hoe is het steeds terugkerende verval van een besturend systeem wetenschappelijk te verklaren?

Na een aantal jaren van elke regeringsvorm zag Polybius steeds een zodanige mate van verval dat het systeem omviel, implodeerde of explodeerde. De vraag is nu: hoe kunnen we dat steeds terugkerende 'verval' verklaren? Een combinatie van elementen uit drie verschillende wetenschappen biedt het antwoord.

Het centrale element is het begrip *Entropie* uit de *Tweede Wet van Thermodynamica*¹¹. Dat betekent dat in elk systeem van nature een hoeveelheid wanorde, verval, chaos, bederf aanwezig is. Zowel in organische als in anorganische systemen. In een systeem in de vorm van een mens, een organisatie, zo goed als in een systeem als een fiets. Dat verval tendeeft altijd naar meer verval, meer bederf, meer chaos, meer wanorde. Dat kan alleen tijdelijk getemperd worden door in het systeem meer energie - nodig om te kunnen bestaan én te vernieuwen - op te slaan dan te verbruiken. Het bestaan en vernieuwen van een organisatie niet correct onderhouden of het onderhoud van een fiets verwaarlozen leiden op den duur tot het verval van beide.

¹¹ Het voert te ver om hier uitvoerig dit natuurkundige begrip toe te lichten. Wat Entropie is kan de lezer eenvoudig zelf via internet lezen. Toegepast in het staatkundige raamwerk van dit essay betekent het dat orde van een systeem na verloop van tijd door verlies van voldoende energie om te blijven bestaan gaat slijten en verandert in wanorde. Uiteindelijk sterft dat systeem.

Het menselijk lichaam is het beste voorbeeld van het natuurlijke proces van verval en het onvermijdelijke einde van het systeem. Zwakke elementen in het lichaam gaan op den duur nog meer verzwakken en kunnen alleen door meer energie op te slaan dan te verbruiken (eten, drinken, bewegen, medicijnen, therapieën) het verval een tijdje tegenhouden. Maar op den duur gaat iedereen dood.

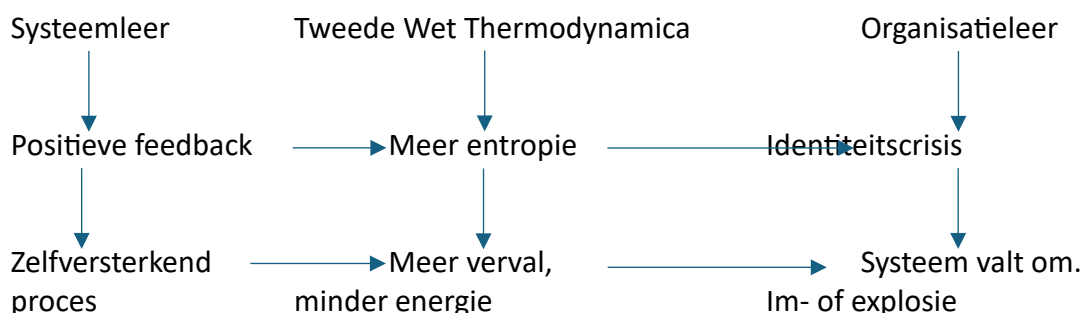
Er bestaat geen systeem zonder kleine of grote systeemfouten. Als die elkaar versterken loopt het systeem gevaar. *Systeemtheorie* kent twee belangrijke mechanismen: *negatieve feedback* en *positieve feedback*. Het eerste stuurt – bijvoorbeeld - onze wetenschappelijke vooruitgang aan door standpunten, gebaseerd op onjuiste feiten en argumenten, te weerleggen waardoor wetenschappelijke vooruitgang bestaat.¹²

Negatieve feedback (als terugkoppeling) is daarmee het universele doelvindingsmechanisme dat afwijkingen van een goede koers ongedaan maakt en daardoor progressie creëert. *Positieve feedback* (als voorwaartse koppeling) versterkt die afwijkingen juist. Het jaagt de 'errors' van een systeem aan.

Positieve feedback versterkt, versnelt en verbreedt een proces, niet lineair maar exponentieel/cumulatief zoals 2-4-8-16 enz. Als Entropie wordt aangestuurd door Positieve Feedback versnelt, versterkt en verbreedt zich een proces van wanorde, verval, chaos en bederf. Totdat het systeem in een *Identiteitscrisis* geraakt, een element uit de *Organisatietheorie*. Na een klein duwtje valt het systeem dan om.

In de vorm van een eenvoudige tekening wordt dit proces van versterkende wanorde van een systeem wellicht iets duidelijker. Zie het schema hieronder. Wie ervaring heeft met organisaties, die na een leven van tientallen jaren omvallen die begrijpt - terugkijkend naar het proces van vaak langzaam verval – dit schema.

De **bovenste** regel toont de namen van de drie wetenschappen. De **tweede** regel toont verticaal een begrip uit elk van die wetenschappen; en horizontaal hoe het ene element het andere versterkt. De **onderste** regel toont verticaal en horizontaal hoe dat uiteindelijk leidt tot een omvallen van dat systeem.

In de tijd van Polybius waren deze begrippen nog niet bekend. Maar hij zag toen al waarom en hoe politieke systemen na verloop van tijd uiteenvielen, desintegreerden. De combinatie van de *Anakyklosis* met deze tekening voorspelt de ondergang van de Europese Unie. De energie raakt op door de tendens van ochlocratische ontwikkelingen in steeds meer lidstaten

¹² In de jaren dertig van de vorige eeuw lanceerde Karl Popper het begrip 'trial motivation and error elimination'. Dat is negatieve feedback, de grondslag voor (wetenschappelijke) vernieuwing, verbetering.

van de Unie. Overigens ook elders in de wereld. Democratieën verliezen gaandeweg voldoende energie om hun ordelijke systeem van het vertegenwoordigen van het volk – uitiem gericht op het verzorgen van het Algemeen Belang – nog langer te kunnen waar maken. En vallen uiteindelijk om, niet bestand tegen een duwtje, bijvoorbeeld in de vorm van een of meer opstanden van het volk dat zich niet langer vertegenwoordigd voelt. Als zo’n opstand het karakter heeft van ophouden met betalen van belasting of van de zorgpremie dan zakt het land in elkaar.

De manier waarop de huidige president van de Verenigde Staten opereert – intern binnen de VS en extern in de geopolitieke wereld – is een voorbeeld van extreem entropisch verval en wanorde. Het is moeilijk om te geloven dat na de onvermijdelijke wereldwijde schade die hiervan het gevolg zal zijn weer betere, vernieuwde politieke systemen en zinvolle vervangingen van de Europese Unie en de Verenigde Naties zullen rijzen. Maar als Polybius de VN zou kunnen toespreken zou het evolutionaire cyclische karakter van de *rise and fall and rise again* van politieke systemen de kern van zijn boodschap zijn: ***Dat er een nieuw wereldwijd politiek systeem zal komen, beter dan de VN in staat om een basis te leggen voor voortschrijdende wereldvrede is een wetmatigheid waaraan niet getwijfeld kan worden. Maar helaas pas nadat de gruwelen van het entropisch verval voorbij zijn.***

Belangrijke studies & rapporten over vertrouwen in de politiek

OECD — “Trust in government / Survey on Drivers of Trust in Public Institutions”

In hun meest recente rapportage staat dat in november 2023 44 % van de respondenten in OECD-landen weinig of geen vertrouwen had in hun nationale overheid, tegenover 39 % die hoog of matig vertrouwen hadden. Het rapport merkt op dat het dalende vertrouwen niet uniform is – sommige landen en groepen (bijv. vrouwen, mensen met lagere opleiding) laten grotere dalingen zien.

World Social Report / Verenigde Naties (UN, Social & Economic) — “Trust & institutional trust”. Dit rapport toont aan dat van 2005 tot 2022 het institutionele vertrouwen in Afrika met ongeveer 32 % is gedaald, en in Latijns-Amerika met circa 44 %. In Europa was de daling bescheidener, ongeveer 5 %.

Onderzoek van University of Southampton — Vertrouwen in democratische instituties. In 2025 werd gepubliceerd dat in democratische landen het vertrouwen in vertegenwoordigende instituties (zoals parlementen, regeringen, politieke partijen) over het algemeen daalt, terwijl vertrouwen in niet-vertegenwoordigende instituties (zoals rechtspraak, politie) stabiel of licht stijgend blijft in sommige gevallen.

Edelman Trust Barometer. De jaarlijkse Edelman-barometer onderzoekt vertrouwen in instituties (onder andere overheid) over veel landen heen. In de 2025-editie wordt melding gemaakt van verscheidene landen waarbij het vertrouwen in de overheid/leiding is afgenomen.

Pew Research — “Public Trust in Government: 1958–2024”. Voor de Verenigde Staten laat dit onderzoek zien dat het vertrouwen in de federale overheid decennialang relatief laag is geweest. In mei 2024 zei slechts circa 22 % van de Amerikanen dat ze het vertrouwen hadden dat de regering “meestal of altijd het juiste doet”.

Democratie-indices en “backsliding”. De Economist Intelligence Unit’s Democracy Index laat zien dat in de laatste jaren de gemiddelde score van democratische landen onder druk staat, mede door gedragingen van overheden (beperkingen op vrijheden, controlemechanismen).

Volgens *het V-Dem Institute* is er sprake van een toename van landen die in de richting van autocratisering bewegen — wat een indicatie is van verzwakking van vertrouwen en democratische instituties.

Interpretatie & kanttekeningen

De mate van daling verschilt sterk tussen regio’s en landen, en tussen typen instituties (wetgeving, rechtspraak, politieke partijen, politie, etc.). In veel democratische landen is het vertrouwen in politiek (veelal vertegenwoordigende instituties) sterker gedaald dan vertrouwen in bepaalde niet-politieke instituties zoals rechterlijke macht of politie. Sommige van de dalingen vonden versneld plaats in periodes van crisis (financiële crisis, pandemie, sociale onrust). Het meten van ‘vertrouwen’ is uiteraard mede afhankelijk van de soort en kwaliteit van vragenlijsten, cultuurverschillen in antwoorden (sociale wenselijkheid) en veranderende percepties van wat ‘vertrouwen’ betekent.

Deze meetinstrumenten in de mate van vertrouwen in de politiek, en daarmee ook in de kwaliteit van democratie zijn niet allemaal volmaakt. Dat heeft de Federal Alliance of European Federalists (FAEF) ertoe aangezet om een nieuw, meer omvattend meetsysteem te ontwikkelen onder de naam *The Dual Seven Democratic Dimensions Index: A Novel and Simplified Metric to Accurately Assess Democracy* (Journal of Politics and Law; Vol. 18, No. 4; 2025.)¹³ Het is afwachten of, en zo ja hoe dit meetsysteem aanslaat bij experts die dit soort cijfers, indicatoren van nationaal democratisch gehalte, verzamelen.

Terug naar de ‘opstanden’ van het volk als mogelijke indicaties van verlies van vertrouwen in de politiek. Die kunnen verschillend van karakter zijn. Van emigreren, stakingen, burgerlijke ongehoorzaamheid, niet deelnemen aan verkiezingen, strategisch stemmen, demonstraties, geweld, aanslagen; vaak voortkomend uit een sfeer van nationalistisch populisme van zowel voorstanders als tegenstanders van dat populisme. De oorsprong van opstandige bewegingen kan namelijk zowel van de linker- als van de rechterzijde van het politieke spectrum komen. En speelt in alle delen van de wereld. Bijvoorbeeld de antimigranten-demonstratie van meer dan honderdduizend betogers tegen de regering Starmer in Londen op 13 september 2025. Getalsmatig een uitschieter in vergelijking met de tegendemonstratie pro-immigratie, althans antiracisme, van ‘slechts’ 5000 deelnemers. Bijzonder omvangrijke demonstraties in hetzelfde weekend in Madrid tegen het optreden van Israël in Gaza. Het blokkeren van wielrennen in de Spaanse Vuelta. De aanslag op Charlie Kirk in de USA en de voorspelling in media dat dit aanleiding zal zijn/kan zijn tot gewapende conflicten van militias in de USA waardoor het straatbeeld bepaald gaat worden door de aanwezigheid van de National Guard. Demonstraties naar aanleiding van Trumps bemoeienis met het sluiten van de tv show van Jimmy Kimmel.

¹³ Deze publicatie kan ook worden bestudeerd via www.leoklinkers.nl, Deel B, Federale staatsvorming (2), Nr. 538.

Het zijn ‘maar’ enkele voorbeelden van een wereld die op steeds meer plaatsen als blijk van entropisch verval van politieke systemen grootschalig verzet – een vorm van afscheiding zoals in Rome vijftiende eeuwen geleden – oproepen. Ofwel vóór continuering van elitaire autocratisering dan wel verzet daartegen. In elk geval tekenen van voortschrijdend verval, bederf en chaos van politieke systemen: een proces van aangejaagde wanorde die de vereiste energie voor het voortbestaan en vernieuwen van een waarachtig democratisch politiek systeem vernietigt. Als het een evolutionair proces is zoals eeuwenlange geschiedenis toont, dan richt die democratie zich daarna wel in versterkte mate op, maar de vraag is: wanneer en hoe sterk?

Laat me dit nog eens met voorbeelden van vroeger toelichten. Tegen de achtergrond van de manier waarop het Europese statensysteem evolueerde zien we dat het ene systeem voortkomt uit het vorige, maar met een betere uitgangspositie voor het volgende statensysteem van Europa. Om na verloop van tijd toch weer te sneuvelen. Omdat het daarna volgende stelsel verbeteringen heeft is sprake van een evolutie van het Europese statensysteem, een formulering die wijst op een gestage verbetering vergeleken met het voorgaande systeem, maar die in een volgende statensysteem wel nog voor meer verbetering vatbaar is.

Een aantal lidstaten van de Europese Unie heeft hiermee te maken. Niet alleen de interne orde van zo’n lidstaat verzwakt daardoor, maar ook de orde van de Unie zelf. Wat zich nu afspeelt in de Europese Unie is niet alleen een spiegel van de Secessiones Plebis, maar ook van de periode van 1776 en 1787 in de USA. Een historische parallel zonder weerga. Dat zat zo.

In 1776 ondertekenden dertien kolonies de *Declaration of Independence*, een afscheiding van ‘machtelozen’ die de ‘machtige’ Britse koning mededeelden: “Het is genoeg. Wij doen niet langer mee. Wij erkennen je niet langer.”

Zij begonnen elk voor zich een staat te ontwikkelen zonder voorbeelden, zonder kennis en zonder ervaring en kregen onderling ruzie: een groep Noordelijke staten versus een groep Zuidelijke en een Middengroep, bereid om elkaar aan te vallen. Een ontwikkeling die zich, mutatis mutandis, ook in de EU voordoet, een typische systeemfout van een multilateraal verdragsrechtelijk samenwerkingsstelsel.

Een door James Madison georganiseerde bijeenkomst van vijfenvijftig personen gedurende een half jaar, de Philadelphia Conventie van 1787, gooide het verdrag (de Articles of Confederation) dat de dertien staten moest verbinden in de prullenbak, schreef een federale constitutie (de eerste ter wereld) van zeven artikelen en liet de Verenigde Staten van Amerika in 1789 in werking treden nadat de volken van de dertien staten de constitutie hadden geratificeerd. Vanaf dat moment is de federale constitutie van zeven artikelen niet minder dan zeventwintig keer met amendementen verbeterd en is het federale statensysteem gegroeid tot vijftig lidstaten.

Wie

- de werking van Polybius’ *Anakyklosis* en van de symboliek van de Phoenix begrijpt;
- de feitelijke historische evolutionaire cyclus van het Romeinse proces begrijpt;

- de parallel met de evolutionaire cyclus van de stadia van ontwikkeling van het Europese statensysteem begrijpt;
- de parallel met de ontwikkeling van de evolutionaire – door amendementen gedreven - cyclus van het Amerikaanse statensysteem begrijpt, met begrip voor de huidige maar altijd slechts tijdelijke terugval naar de wanorde van autocratisering;
- die begrijpt ook dat de Europese Unie hetzelfde proces ondergaat. Nu aangedreven door een stijgend aantal steeds heftiger conflicten intern en tevens door gewelddadige, juridische en economische geopolitieke verschuivingen. Die tonen pijnlijk hoezeer Europa lijdt aan achterstallig onderhoud door vanaf het begin van de 19^e eeuw categorisch te weigeren om het staatkundige federale voorbeeld van Amerika te volgen. En wordt nu door datzelfde Amerika – opnieuw pijnlijk – gewezen op de consequenties van een onderhouds-achterstand van twee eeuwen. Voor meer details hierover verwijs ik nogmaals naar www.leoklinkers.nl, Verzameld Werk, Deel B.

Voor de goede orde: het waarneembare verval van het huidige federale stelsel in Amerika wordt niet veroorzaakt door een stelsel vol systeemfouten maar door slechts één alles omvattende systeemfout: het tweepartijensysteem, voortkomend uit het districtenstelsel met het adagium ‘the winner takes all’, leidend tot steeds wisselende politieke monopolies dat nu een partijleider heeft geleverd die dit ‘spoilsystem’ van binnenuit versterkt en de federale structuur ontmantelt ten gunste van de creatie van een centralistische eenheidsstaat, geleid door een absoluut heerser.

Zoals de groei naar een Romeinse staatsvorm in cycli verliep, zo is de groei van Europa naar een federaal statensysteem eveneens als een stap in een evolutionaire cyclus te duiden:

- van de adellijke-anarchie van het jaar 0 tot 1648 (Verdrag van Westfalen);
- opgevolgd door de natiestatelijke-anarchie van 1648 tot 1945 (einde tweede Wereldoorlog);
- opgevolgd door de verdragsrechtelijke-anarchie van de Verenigde Naties¹⁴ 1945 tot heden en van de eveneens verdragsrechtelijke-anarchie van de Europese samenwerking tot heden;
- in afwachting van een vierde Europees statensysteem in de vorm van een federale staat, als een van een beperkt aantal continentale federaties die samen een mondiaal statensysteem in de vorm van een Wereld Federatie vormen;
- evolutionair doordat na elke overgang van een defect stelsel naar een nieuw systeem betere levensvoorwaarden werden erkend: politiek, juridisch, structureel. Totdat ook die weer in wanorde gaat verkeren.

Terzijde

Wat die Wereld Federatie betreft is het volgende van belang. Sinds 1958 wordt er hard gewerkt aan het formeren van een Wereld Federatie. Voor de details verwijs ik korthedshalve naar de website van het Earth Constitution Institute (ECI). Als u die website opent ziet u de titel: “The

¹⁴ De te verwaarlozen politieke en juridische betekenis van de Verenigde Naties bleek nog eens toen op 16 september 2025 een UN-commissie na enkele jaren studeren op de vraag of Israël in Gaza genocide pleegt, bevestigend beantwoordde, zonder af te sluiten met het advies om eindelijk sinds het aannemen van het UN-Charter van 1945, voor het eerst in de geschiedenis van de UN, Israël, conform Artikel 6 van het Charter, uit de UN te stoten om dat het zich herhaaldelijk schuldig maakt aan ernstige schendingen van de principes van het Charter en aan de daaraan gekoppelde regels van de Verenigde Naties.

Earth Constitution replaces the present chaotic world order with a democratic global government of, by, and for the world's people.” De volgende zin luidt: “*Because of its outdated charter, the United Nations has largely failed in its noble mission.*” Het ECI houdt begin december 2025 haar 16^e sessie in Pondicherry (India), gericht op het formeren van een Voorlopig Wereld Parlement. De Federal Alliance of European Federalists (FAEF) streeft naar federalisering van Europa en heeft zich in haar eigen federale constitutie voor het Europese volk in Artikel 1, lid 7 verbonden om het streven naar die Wereld Federatie te steunen. Bij monde van haar President Manuel Galiñanes zal FAEF in Pondicherry een ontwerp van een herziene wereld constitutie presenteren. Dat ontwerp kunt u lezen in de website www.leoklinkers.nl, Deel B, Federale staatsvorming (2), Nrs. 539 en 539a. Wie wil deelnemen aan de sessie in Pondicherry, hetzij in persoon of online, kan deze link gebruiken: <https://earthconstitution.world/registration-form/>.

Het voorbeeld van de *Secessiones Plebis*, plus hun parallel in het evolutionaire statensysteem van Europa, plus het getoonde schema van de drie wetenschappen die de werking van het proces van verval uitlegt, plus de systemische zwakheden¹⁵ van de EU, wijzen naar één richting: de EU gaat omvallen, maar richt zich na een ernstige entropische crisis weer op met een betere startpositie, namelijk die van een federaal Europa, gebaseerd op een echte constitutie in plaats van het drijfzand van het multilaterale stelsel van verdragen. Na de drie vorige statensystemen is er geen ander statelijk Europees systeem denkbaar. De geschiedenis zal ons leren dat heersers zoals Trump, Poetin en Xi - en hun gelijken in Europa - voorbijgangers waren wier oligarchisch, absolutistisch gedrag slechts als historisch zwerfvuil zal worden aangetekend. Niet de moeite waard om er veel aandacht aan te schenken. De echte aandacht moet uitgaan naar de eeuwenoude werking van de *rise and fall* van statensystemen, in een proces van wanorde naar orde, naar opnieuw wanorde, maar ook weer naar een nieuwe, verbeterde orde. Enzovoort. De aankomende val van het huidige derde statensysteem van Europa – de *verdragsrechtelijke-anarchie* - proberen tegen te houden zal niet lukken. Maar we kunnen ons wel voorbereiden op de komst, na de crisis, van een federaal statensysteem voor Europa.

Wat staat Europa en Nederland te doen?

Europa en de Europese Unie

De voorgaande teksten en de verwijzing naar andere bronnen, inclusief de relevantie literatuur, bevatten de nodige informatie over de systeemfouten van de Europese Unie en de voorspelbaarheid van haar ondergang. Wanneer? Dat zal afhangen van de snelheid waarmee ontbindende effecten van steeds meer interne conflicten en externe druk van geopolitieke verschuivingen, via het reeds besproken mechanisme van positieve feedback, de entropische wanorde binnen het EU-systeem opjaagt en een klein duwtje voldoende is om het te laten omvallen.

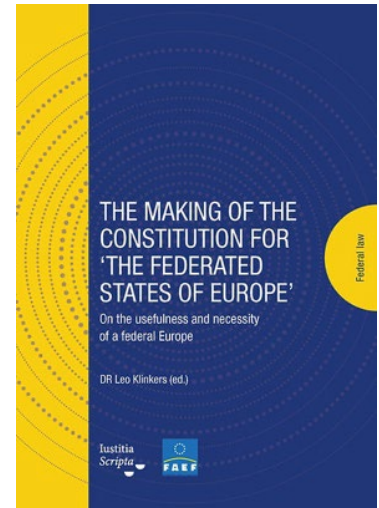
De vraag is nu: laten we dit gebeuren zonder pogingen te doen om de onvermijdelijke klap te verzachten of willen en kunnen wij mitigerende interventies plegen? De Federal Alliance of

¹⁵ Voor een overzicht van die systeemfouten verwijs ik naar de website www.leoklinkers.nl, Verzameld Werk, Deel B, Federale Staatsvorming (2), nummer 540, getiteld *Het Ventotene Manifest Heropend*. Daar vindt u een reeks zwakheden van het verdragsrechtelijke EU-stelsel dat, aangejaagd door Positieve Feedback, de inherente verdragsrechtelijke entropische wanorde, de EU onverbiddelijk naar de afgrond duwt.

European Federalists (FAEF) kiest voor interveniëren. Door middel van het delen van kennis, die mogelijk voldoende aanstekelijk is om in actie te komen.

Die kennis staat in het hier getoonde boek, het resultaat van een Citizens' Convention die FAEF organiseerde in 2021-2022. Een groep van zeventig burgers verbeterde in een half jaar een federale constitutie van tien artikelen, eerder in 2012-2013 ontwikkeld door Leo Klinkers en Herbert Tombeur in hun European Federalist Papers. De Citizens' Convention werkten zoveel mogelijk op de manier waarop de Philadelphia Conventie van 1787 de eerste federale constitutie ter wereld maakte.

Wie dit boek leest ziet niet alleen hoe een correcte federale constitutie eruit ziet, maar ook wat er moet gebeuren om die tot stand te brengen. In antwoord op de vraag: *“Wat moet Europa doen om de klap van de onvermijdelijke val van de Europese Unie te mitigeren en net zoals de evolutionaire cyclus van de Anakyklosis met een verbeterd systeem de volgende politieke levenscyclus aan te vangen”* moet dit boek lezen en uitvoeren.

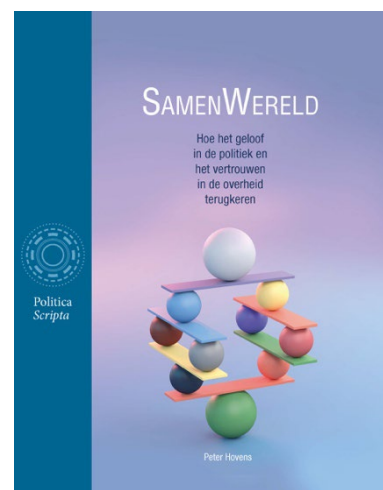

Wat Europa en de Europese Unie betreft laat ik het hierbij. De geschiedenis van elkaar opvolgende statensystemen vanaf 500 jaar voor Christus en herhalingen tot 2025 op verschillende plekken in de wereld zijn voldoende beschreven. Het komt er nu op aan wie, op welk moment tijdens de aanstormende omvattende crisis leiding geeft aan een 'Anakyklosische' herhaling van de geschiedenis door tweehonderd jaar na (1787-1789) verwaarlozing van politiek intellect en moed de bouwstenen van een federaal Europa gaat plaatsen, als een kleine reeks continentale of regionale federale staten die samen een Wereld Federatie vormen?

Nederland

Voor een totaal vernieuwde levenscyclus van het politieke systeem in Nederland is een ander boek 'verplichte' literatuur: *SamenWereld. Hoe het geloof in de politiek en het vertrouwen in de overheid terugkeren* (Justitia Scripta 2023), geschreven door Peter Hovens. Dat gaat over het zogeheten 'Huis van Thorbecke' een concept die eerder al is aangehaald onder de vermelding dat ik er nog op zou terug komen.

Het 'Huis van Thorbecke', ontworpen door Johan Rudolf Thorbecke, is een metafoor voor de Nederlandse staatsinrichting, gebaseerd op een Grondwet (1848), een Provinciewet (1850) en een Gemeentewet (1851). Er kwam een parlement dat overigens pas in 1868 de ministeriële verantwoordelijkheid erkende, met parlementaire democratie (het parlement is het hoogste orgaan) en een indeling in drie bestuurslagen: het rijk, de provincies en de gemeenten. Samengevat als een gedecentraliseerde eenheidsstaat, onder een constitutionele monarchie.

Vanaf 1848 onderging dit stelsel gestaag verbetering door aanpassingen van de grondwet, van het daarop rustende wettelijk stelsel en door de oprichting van instituties. Maar vanaf medio jaren zeventig van de vorige eeuw kwam daar de klad in. Door twee oorzaken.

Oorzaak 1: de vloek van het meebesturen

Door een onjuiste wijziging van het Reglement van Orde van de Tweede Kamer in 1975/1976 (invoering commissiestelsel sectoraal beleid) verliet die Kamer haar belangrijkste taak, namelijk het vertegenwoordigen van het volk, en ging zij meebesturen met de regering. Als wetgevende macht in het dagelijks functioneren niet langer staande boven de uitvoerende regering, maar als haar concurrent. Of soms als haar steun en toeverlaat als parlementariërs voor ministers beleidsstukken gingen schrijven. Generalisten verlieten de Tweede Kamer en maakten plaats voor beleidsspecialisten die zich in departementaal georganiseerde Kamercommissies met de beleidsagenda van die ministeries gingen bemoeien. Dat beleidssectorale commissiestelsel ontwikkelde zich tot de ‘departementalisering’ van de Tweede Kamer. Een systeemfout van de hoogste orde.

Hoe zich dat proces zich vanaf medio jaren zeventig voltrok en welke nadelige gevolgen dat heeft opgeleverd kan de lezer onderzoeken in www.leoklinkers.nl, het Verzameld Werk, Deel A, Politiek, Bestuur, Beleid en Recht, Sluipend Verval Politiek Stelsel. Nu de tweede oorzaak van het verval van ons politieke systeem.

Oorzaak 2: de vloek van een politiek monopolie

De tweede oorzaak van het onstuitbare verval van het Nederlandse politieke systeem is een hardnekkig politiek monopolie van twee politieke partijen vanaf 1977 tot de val van het Kabinet Rutte IV in juli 2023. Wat we nu, september 2025 in Nederland meemaken als een hopeloze crisis van ons huidige politieke systeem begon in 1977 met het kabinet Van Agt-Wiegel¹⁶. Kijk eens naar de dominante politieke kleur van de twee politieke partijen van alle kabinetten sindsdien.

<i>Jaar</i>	<i>Kabinet</i>	<i>Val</i>	<i>Jaar</i>	<i>Kabinet</i>	<i>Val</i>
1977	CDA, VVD	*	2002	CDA, VVD, LPF	*
1981	CDA, PvdA, D66	*	2003	CDA, VVD, D66	*
1982	CDA, D66		2006	CDA, VVD	
1982	CDA, VVD		2007	CDA, PvdA, CU	*
1986	CDA, VVD	*	2010	VVD, CDA	*
1989	CDA, PvdA		2012	VVD, PVDA	
1994	VVD, PvdA, D66		2017	VVD, CDA, D66, CU	*
1998	VVD, PvdA, D66	*	2022	VVD, CDA, D66, CU	*
			2024	VVD, PVV, BBB, NSC	*

¹⁶ In die periode begon de juridificering van het bestuur. Politiek-maatschappelijke problemen zoals kraken, staken en abortus werden niet opgelost in de politieke arena, de Tweede Kamer, maar doorgeschoven naar de rechter. Het is een aspect van de ‘instrumentele visie op recht’; dat is het recht gebruiken om beleid te maken. Het probleem met die juridificering van het bestuur is dat politici die hun zaken niet voor elkaar hebben vervolgens de rechter gaat verwijten op de stoel van de politiek te gaan zitten, hoewel de politiek zelf de ‘oplossing’ van dergelijke politiek-maatschappelijke problemen op het bureau van de rechter heeft geschoven.

De gemarkeerde afkorting CDA is de politieke partij Christen Democratisch Appèl. De VVD staat voor Volkspartij voor Vrijheid en Democratie. Beide zijn politiek gezien centrumrechts. Soms ver rechts.

Enkele interessante cijfers vragen aandacht

- (a) Ondanks de permanente aanwezigheid van deze twee zogeheten ‘bestuurderspartijen’ CDA en/of VVD in deze 17 kabinetten hebben er 11 het einde van de rit niet gehaald. Het laatste onderging zelfs een dubbele demissionaire status.
- (b) Als je 17 jaren deelt door 11 geeft het getal 2,6 aan dat de gemiddelde zittingsduur 2,6 jaar was. Tijdens de andere maanden is in de constitutioneel bepaalde 4 zittingsjaren van een kabinet een stilstand van dat werk geweest. Dat mag de vraag oproepen: *“Nu nog niet zo lang geleden de Hoge Raad bepaalde dat de belastingdienst niet het recht heeft om een fictief rendement te rekenen over de rente van burgers, en dat die dus moet worden terug gegeven als die meer is dan de feitelijk ontvangen rente, hoe zit dat dan met de belasting die eigenlijk onverschuldigd is betaald over een periode van fictief regeren van 7 jaar?”*
- (c) De demissionaire status van die 11 gevallen kabinetten in 45 jaar tot aan het aantreden van een nieuw kabinet bedroeg – als ik goed heb gerekend - circa 87 maanden. Dat is iets meer dan 7 jaar. Dus 7 van de 45 jaren gingen voorbij met *fictief*¹⁷ regeren, terwijl niet alleen in het land zelf, maar ook binnen de Europese Unie en de geopolitieke verschuivingen voldoende redenen waren om het parlement fulltime aan het werk te zien, 7 dagen in de week en zonder vakanties. De vraag is dan: *“Kunnen we van die zogeheten bestuurderspartijen vragen om nederige excuses aan te bieden, financiële compensatie te geven wegens onverschuldigd betaalde belastingaanslagen van 7 jaren, en voor de oktober 2025 verkiezingen uitsluitend kandidaten op de lijst te zetten die qua kennis, ervaring en – door psychiaters getoetste - mentale geschiktheid, toegelaten mogen worden tot het politieke ambt, het belangrijkste ambt ter wereld? Desnoods zonder een mediatraining?”*

Na deze cijfers is de verleiding om een parafraze te poneren op een citaat van CDA-leider – Henri Bontenbal - in het Kamerdebat tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen van 17 september 2025 - te groot om voorbij te laten gaan.

Bontenbal zei: *“Sommige migranten voegen niet veel toe aan de economie die we zouden willen, andere wel. Kunnen we gemeentes een toets laten doen of nieuwe arbeidsmigratie echt iets oplevert? En als dat zo is, moeten we ook zorgen dat ze zo snel mogelijk de taal leren en een bed hebben.”*

Hier volgt de parafraze, ontleend aan de cijfers hierboven: *“Sommige politici voegen niet veel toe aan de democratie die we zouden willen, anderen wel. Kunnen we het volk een toets laten doen of nieuwe politici echt iets opleveren? En als dat zo is, moeten we ook zorgen dat ze zo snel mogelijk de democratische standaarden van het politieke ambt leren en zich daarnaar gedragen.”*

¹⁷ Tijdens zulke perioden zijn het ambtenaren en uitvoerende instanties die het land en zijn voorzieningen bijeen houden.

Nog een ander citaat mag hier niet ontbreken. In de Groene Amsterdammer van 18 september 2025 schrijft Tamar de Waal: *“De Nederlandse politiek en het maatschappelijk gesprek daarover is geworden tot niet veel meer dan vergooide tijd en afbraak. Van totale stilstand op de meeste belangrijke dossiers, regeerprogramma’s vol anti-rechtsstatelijke voorstellen, volstrekt onbekwaam bestuur, onwil om te reageren op een genocide, onomkeerbare schade aan hoger onderwijsinstellingen en het normaliseren van racistische denkbeelden, tot plannen voor het uitgeven van 21 miljard aan zinloos stikstofbeleid – het is al met al, niets anders dan een gênante en onverantwoordelijke bedoening geweest.”*

Dat is de prijs van *fictief* regeren. Maar wie doet zich de moeite om de grondoorzaken van de huidige implosie van ons politieke systeem te analyseren, een implosie waarvoor al in de jaren zeventig is gewaarschuwd? Wie ziet dat dit al medio jaren zeventig van de vorige eeuw begon en sluipenderwijs – gedreven door het versterkende proces van entropisering van het politieke systeem met steeds meer systeemfouten - onstuitbaar heeft geleid tot een demasqué van het betekenisloze besef van rechtsstatelijkheids-, rechtmatigheids- en rechtvaardigheidswaarden van politieke partijen, en hun vermeende oplossingsgerichte dadendrang? Wie de antwoorden op deze vragen alsnog wil opzoeken vindt ze in www.leoklinkers.nl, Deel A.

Nu verder met het sluipende proces van de instorting van ons politieke systeem. Inclusief het verval van het ‘Huis van Thorbecke’.

De slechts tweemaal door de PvdA onderbroken reeks CDA en/of VVD kabinetten markeert een al 45-jaar durend politiek monopolie van centrum rechts > nog meer rechts. De PvdA (Partij van de Arbeid) bezette even het ‘centrum’. Premier Wim Kok verklaarde dat de PvdA de ideologische veren moest afschudden. Hij koos daarmee voor de zogeheten ‘derde weg’, die van het neoliberalisme en schoof van links naar het centrum. We weten inmiddels dat het neoliberalisme¹⁸ een onderdeel is van de VVD-CDA visies op de manier waarop onze samenleving bediend moet worden. Verder namen D66 en de Christen Unie een centrumpositie in. Maar de dominante leiding van CDA en VVD creëerde een politiek monopolie dat 45 jaar duurde. Met de komst van de vier steeds zwakkere kabinetten van Rutte I t/m IV wordt de prijs voor de glijdende schaal van chaotisering van ons politieke systeem nu betaald door een parlement en regering zonder enige politieke, bestuurlijke, juridische en organisatorische kwaliteit, op de rand van de komst van een nog slechter politiek systeem op basis van noodrecht: de doodsteek van enige nog levende vorm van democratisch bewustzijn, veroorzaakt door pathologische cognitieve dissonantie van parlementariërs die nooit een zetel in de Tweede Kamer hadden mogen krijgen..

Let op: dit is geen politiek activisme tegen rechtse politiek. Het gaat hier om te wijzen op een basale oorzaak van entropisch verval: een vele jarenlang politiek monopolie. Een bekend gezegde luidt: *“Elk monopolie corrumpert. Een politiek monopolie corrumpert het meest.”* Dat komt van het Latijnse ‘corrumpere’. Dat betekent ‘bederven’; dat is het centrale begrip Entropie van de Tweede Wet van Thermodynamica dat hierboven is toegelicht. Zo’n monopolie is in staat machtsstructuren te creëren binnen de overheid, binnen het

¹⁸ Zie Frank Ankersmit en Leo Klinkers (red.), *De tien plagen van de staat. De bedrijfsmatige overheid gewogen*, Van Gennep, 2008. Het wordt steeds moeilijker om publieke voorzieningen als de post, het openbaar vervoer en de zorg goed te laten functioneren onder een systeem van marktwerking.

bedrijfsleven en binnen de wetenschap, die de politieke belangen van die partijen behartigen. En omgekeerd. We kunnen dit zien, bijvoorbeeld, als residu van de in 2022 uitgebarste stikstofcrisis in de vorm van de tientallen jaren gemonopoliseerde driehoeksrelatie van CDA-Boeren(organisaties)-Rabobank. Een Bermuda- driehoek?

Nog duidelijker zien we de vernietigende krachten van een politiek monopolie in de Verenigde Staten: het twee-partijen systeem, gebaseerd op een ernstig achterhaald districtenstelsel, [op basis van het principe ‘the winner takes all’ (= alle kiesmannen in een district gaan naar de winnaar) is door zijn steeds wisselende politiek monopolie van één partij, bron en oorzaak van een omvattende cultuur van corruptie (bederf) dat al vele jaren geleden door Amerikaanse wetenschappers in de bestuurskunde is omschreven als een *spoilsystem*. Er is geen betere omschrijving voor entropische wanorde, bederf en chaos dan dit begrip. De systeemfout van dat district-gedreven twee-partijenstelsel heeft zich tweehonderd jaar weten te handhaven, ondanks enkele tientallen (circa 30) amendingspogingen om het in te ruilen voor een stelsel van evenredige vertegenwoordiging.¹⁹ Maar uiteindelijk is het de inherente voortschrijdende entropie die het politieke systeem van de USA de das om doet. Of na een onvermijdelijke ernstige crisis een vernieuwd systeem de politieke zaak en taak weer oppakt met een stelsel van evenredige vertegenwoordiging, een stelsel dat uitgaat van compromissaire coalitievorming, zullen we moeten afwachten.

Het districtenstelsel met ‘the winner takes all’ inruilen voor een systeem van evenredige vertegenwoordiging zou overigens onvoldoende zijn om de Trias Politica²⁰ weer gezond te maken. Nu hebben zowel het Huis van Afgevaardigden als de President een mandaat van het volk. Die concurrentiepositie zit de volksvertegenwoordiging dwars. Het verdient aanbeveling om het volk middels evenredige vertegenwoordiging wel het Huis te laten kiezen, maar het verkiezen van de President over te laten aan die volksvertegenwoordiging: de uitvoerende macht moet het mandaat van de volksvertegenwoordiging hebben, en dient aan die vertegenwoordiging politieke verantwoording af te leggen.

Nu weer terug naar Nederland.

Een kompas voor een grondig vernieuwd ‘Huis van Thorbecke’

Op basis van een *Sociaal en Moreel Contract* tussen kiezer en gekozene behandelt het boek van Hovens gaandeweg ontstane tekortkomingen of systeemfouten van het ‘Huis van Thorbecke’. Ze worden één voor één uitvoerig beargumenteerd en in een Epiloog *SamenWereld in Zicht* nog eens op een rij gezet. Hier volgen alleen de titels van de onderwerpen van de Epiloog. Het is aan de lezer om het boek zelf te lezen omdat hier een

¹⁹ In juli 2025 publiceerde de Britse regering – net als de Amerikaanse gebaseerd op een districtenstelsels - het rapport *Restoring trust in our democracy: Our strategy for modern and secure elections*. Het zijn slechts voorstellen in de marge van meer democratisering van dat kiesstelsel. Maar de politieke discussie over de wetten die nodig zijn ter uitvoering van die strategie kunnen misschien leiden tot een kritische kijk op de werking van dat districtenstelsel dat net als het Amerikaanse een onvervalst spoilsystem is.

²⁰ Onlangs lanceerde ik samen met Manuel Galiñanes het voorstel om de Trias Politica aan te vullen tot een Quarta Politica door de Ombudsman functie als vierde macht van de staat aan de drie andere toe te voegen. Voor het waarom en hoe verwijst ik kortheidshalve naar www.leoklinkers.nl, Deel B, Federale Staatsvorming (2), nr. 537a.

handreiking wordt gedaan voor een waarachtig nieuw Sociaal én Moreel Contract, voldoende krachtig om te gebruiken als een export artikel.

De lijst van onderwerpen die aangepakt moeten worden om het 'Huis van Thorbecke' weer bewoonbaar te maken luidt als volgt.

“SamenWereld: een kruispunt van individuele en collectieve contracten.

- Neem de Trias Politica serieus.
 - De wetgevende macht wordt uitsluitend toegekend aan de volksvertegenwoordiging.
 - Roep een Constitutioneel Hof in het leven.
 - Beng de Afdeling Bestuursrechtspraak onder bij de rechterlijke macht.
 - Maak een preambule bij de Grondwet en laat die door het volk ratificeren.
- Zorg voor een verschuiving van de macht van het bestuur naar de volksvertegenwoordiging.
 - Het aantal leden van de Tweede en de Eerste Kamer neemt toe.
 - Splits de Tweede Kamer niet op in een coalitie en een oppositie.
 - Vervang het Regeerakkoord door de Samenlevingsagenda.
 - De Tweede Kamer benoemt de regering.
 - Werk samenlevingsgericht met themacommissies.
 - De Tweede Kamer vergadert zonder aanwezigheid van het kabinet.
 - De voorzitter van de Tweede Kamer is de eerste burger van ons land.
 - Na ontslag van het Kabinet volgen geen nieuwe verkiezingen.
 - De Kamer maakt beter gebruik van externe adviezen.
 - Leden van de Eerste Kamer worden benoemd vanuit de gemeenten.
 - De Eerste Kamer ziet toe op rechtvaardige wetgeving.
- De gedecentraliseerde eenheidsstaat gaat op de schop.
 - De staatsstructuur krijgt een federaal karakter.
 - Gemeenschappen worden gefaciliteerd om te zorgen voor hun eigen leefbaarheid.
 - Gemeenten worden materiaal echt de eerste overheid.
 - De rijksoverheid is zelf verantwoordelijk voor de uitvoering van haar beleid.
- De band tussen kiezer en gekozen wordt aanzienlijk steviger.
 - Gekozenen leggen de eed of belofte af richting het volk.
 - De band tussen kiezers en gekozenen geldt voor de gehele periode van vier jaar.
 - Volksvertegenwoordigers dienen alleen het Algemeen Belang.
 - Een of meerdere Tweede Kamerleden krijgen mogelijk meer stemmen in het parlement.
 - Het stemmen bij volmacht wordt afgeschaft.
 - Kinderen krijgen ook stemrecht.
- Politieke partijen zijn de verbindingschakel tussen de leefwereld en de systeemwereld.
 - Politieke partijen weten meer mensen aan zich te binden.
 - Politieke partijen zorgen voor de beste mensen op politieke en bestuurlijke functies.
 - Politieke en bestuurlijke functies worden fulltime ingevuld.
 - Politieke partijen zorgen voor thematische en heldere verkiezingsprogramma's.
- Het probleemoplossend vermogen van de overheid neemt toe.
 - Het gebruik van de Methode Samenlevingsbeleid is ingeburgerd.
 - Het Ketenmodel krijgt een serieuze plek in beleidsprocessen.

- Hoe het geloof in de politiek en het vertrouwen in de overheid terugkeren.”

Met deze hoopvolle laatste zin sluit ik dit essay af.

Literatuur

Algemene literatuurverwijzingen, gemengd Nederlands en Engels

Frank Ankersmit, *De representatieve democratie is een electieve aristocratie*, Groningen 2010.

Mauro Casarotto, *Spinelli's role on the federalization of Europe: start afresh from the Ventotene Manifesto*, essay in: *The Making of The Constitution for 'The Federated States of Europe'*, *Iustitia Scripta* 2022.

Mozes Wilhelm Marinho Sanches jr., *Does federalizing Europe strengthen economic stability?*, essay in: *The Making of The Constitution for 'The Federated States of Europe'*, *Iustitia Scripta* 2022.

Peter Hovens, *A fundamental new look at the requirements for holding political office*, essay in: *The Making of The Constitution for 'The Federated States of Europe'*, *Iustitia Scripta* 2022.

Peter Hovens, *SamenWereld. Hoe het geloof in de politiek en het vertrouwen in de overheid terugkeren*, *Politica Scripta*, 2023.

Herbert Tombeur, *Definition and Value of Federalism*, essay in: *The Making of The Constitution for 'The Federated States of Europe'*, *Iustitia Scripta* 2022.

Leo Klinkers, *Unitary aspects of Centripetal and Centrifugal Federations and the Source of Putin's autocratic behavior*, essay in: *The Making of The Constitution for 'The Federated States of Europe'*, *Iustitia Scripta* 2022.

Giuseppe Martinico, *A study in the field of Comparative Federal Constitutions*, essay in: *The Making of The Constitution for 'The Federated States of Europe'*, *Iustitia Scripta* 2022.

Frans Tonnaer, *The Federated States of Europe as a democratic state founded on the rule of law*, essay in: *The Making of The Constitution for 'The Federated States of Europe'*, *Iustitia Scripta* 2022.

Lars N. Christensen, *Dynamic Sizing and Ranked Voting*, essay in: *The Making of The Constitution for 'The Federated States of Europe'*, *Iustitia Scripta* 2022.

Ivan Gil Carretero, *Citizen's Participation*, essay in: *The Making of The Constitution for 'The Federated States of Europe'*, *Iustitia Scripta* 2022.

Ingo Piepers, *The importance of a common European Defense*, essay in: *The Making of The Constitution for 'The Federated States of Europe'*, Iustitia Scripta 2022.

Javier Giner, *Towards a federal Spain in a federal Europe?*, essay in: *The Making of The Constitution for 'The Federated States of Europe'*, Iustitia Scripta 2022.

Frans Vermeulen, *The Torah in the Construction of a Federal Europe: including Russia*, essay in: *The Making of The Constitution for 'The Federated States of Europe'*, Iustitia Scripta 2022.

Berend Scheperboer, *Attribution of Values and Virtues in 'The Federates States of Europe'*, essay in: *The Making of The Constitution for 'The Federated States of Europe'*, Iustitia Scripta 2022.

Glen Martin, *The concept of 'FEDERATION' in the Constitution for the federation of EARTH*, essay in: *The Making of The Constitution for 'The Federated States of Europe'*, Iustitia Scripta 2022.

Leo Klinkers en Herbert Tombeur, *The European Federalist Papers*, 2013, www.leoklinkers.nl.

Leo Klinkers, *Sovereignty, Security and Solidarity*, Lothian Foundation Press, 2019.

Leo Klinkers (ed.), *The Making of the Constitution for the 'The Federated States of Europe'*, Iustitia Scripta 2022.

Leo Klinkers, *Het Ventotene Manifest Heropend* (augustus 2025): www.leoklinkers.nl, Verzameld Werk 2025, Nr. 540.

Manuel Galiñanes, Steffan Bernhardt en Leo Klinkers, *The Dual Seven Democratic Dimensions Index: A Novel and Simplified Metric to Accurately Assess Democracy*, *Journal of Politics and Law*; Vol. 18, No. 4; 2025, ISSN 1913-9047 E-ISSN 1913-9055. Published by Canadian Center of Science and Education. Zie www.leoklinkers.nl.

Manuel Galiñanes & Leo Klinkers, *From Gatekeepers to Gravediggers: The Role of Political Party Leaders and Candidates in Democratic Decline—and the Case for Principled Leadership*, www.leoklinkers.nl.

Josine Teeuw, *Ik wil er niets van weten. Hoe visie, kennis, en tijd uit Den Haag verdwenen*. Uitgeverij Verloren, 2023.

Geschriften over de vijf afscheidingen van Rome

Polybius, *Anakyklosis* circa 200 v.Chr. Schetsen van de cyclus van staatsvormen.

T. J. Cornell, *The Beginnings of Rome* (Routledge, 1995).

Synthese van archeologie en annalistische traditie (= geschiedschrijving per jaar); behandelt Conflict van de Orden, de afscheidingen en hun historiciteit.

Gary Forsythe, *A Critical History of Early Rome* (University of California Press, 2005).

Kritische lezing van de bronnen (Livius, Dionysius), inclusief de afscheidingen en hun betrouwbaarheid.

Andrew Lintott, *The Constitution of the Roman Republic* (OUP, 1999/2003).
Uitleg van instituties (tribunaat, concilium plebis) en de Lex Hortensia als constitutioneel keerpunt.

(ed.) Kurt A. Raaflaub, *Social Struggles in Archaic Rome: New Perspectives on the Conflict of the Orders* (2e ed., Wiley/Blackwell). Bundel met toonaangevende essays; plaatst de afscheidingen in bredere sociale en politieke context.

G. Bradley, "Mobility and Secession in the Early Roman Republic," *Antichthon* 51 (2017). Ziet de afscheidingen als "gepauzeerde migratie"; nuttig voor de topografische en sociale duiding (Aventijn, Mons Sacer, Janiculum).

N. L. J. Meunier, "The Decemvirate and the Second Secession of the Plebs (451–449 BCE): A Historiographical fabula," in *Myth and History in the Historiography of Early Rome* (Brill, 2022/2023). Historiografisch stuk over de tweede afscheiding.

**